

ELLİ YILLIK CUMHURİYETİN DIŞ POLİTİKASI

1923-1973

Doç. Dr. YULUĞ TEKİN KURAT

Türkiye Cumhuriyetinin dış politikası herşeyden önce ülkenin egemenliğinin sarsılmaması ve millî çıkarlarının korunması temeline göre düzenlenmişti. Böyle bir politikanın ışığı altında yürütülmesi öngörülen diplomasi, iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmek ve bu amaçla dünya politikasında ağırlığı olan bazı ülkelerle işbirliği yapmaktı. Fakat milletlerarası ilişkilerin dayandığı temellerin, evrensel fizik yahut kimya kanunları gibi aynı sonuçları veren niteliği olmaması, ulusların da dış politikalarında, gerek iç gerek dış etkenler nedeniyle aynı tutum içinde bulunmalarını gerektirmiştir. Türkiye Cumhuriyetinin dış politikası ancak böyle bir açıdan izlenirse, yarım yüzyıl içindeki gelişmeler gerçek değerleri içinde yargılanabilir.

Cumhuriyetin kurucuları, Osmanlı devletinin kendi coğrafyasında nasıl tek başına kaldığını yakından görmüşlerdi. Bulgar ordusunu Çatalca'ya kadar getiren 1912-13 Balkan Savaşları, Türkün Avrupa topraklarında yaşama hakkına son vermek için gösterilen çabaların en tehlikeli bir örneği olmuştu. Öte yandan 1916'da Hicaz'da başlayarak gittikçe büyüyen ve Birinci Dünya Savaşında İtilaf Devletleriyle işbirliği yapan Arap isyanı, gerek Çukurova gerekse Güneydoğu Anadolu'nun bazı kesimlerinin Türklüğüne de son vermek istemişti. Bu eylemleri iyi değerlendiren Cumhuriyetçi önderler, dış politikalarını planlarken, herşeyden önce karşılarında düşman bir Balkan koalisyonu ve Arap cephesi yaratmak istememişlerdi. Büyük Atatürk'ün 'Yurtta Sulh, Cihanda Sulh' ilkesi uyarınca, ilk önce komşu ülkelerle dostluk ilişkilerinin kurulması olanakları araştırıldı.

Bu sırada Türkiye'nin eski iki büyük düşmanı, Fransa Suriye'ye İngiltere de Irak'a 'koruyucu' olarak hakimdiler. Aynı zamanda Musul sorunu Türkiye ile İngiltere arasındaki gerginliğin artmasına yol açmıştı. Böylece 17 Aralık 1925'de imzalanan Türk-Sovyet dostluk ve tarafsızlık andlaşmasının asıl nedeni, güneydeki büyük devlet

baskısını dengelemekti. Moskova'nın iç bunalımlarına dönük olduğu bu tarihte, Ankara'nın Batı ile arasının açık olması Sovyet dış politikasının destekliyeceği bir durumdu. Türkiye de Irak ve Suriye'deki kamu oyunu kazanabilmek için, bu iki ülkedeki manda statüsünün sona ermesini her fırsatta tekrarlıyordu. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın 1926'da Mekke'de toplanan İslam Milletleri Konferansına¹ katılması da Arap dünyasını, özellikle Arap komşularını kazanmak için yapılan bir girişimdi.

Buna karşılık, Arap aydınları Türkiye'nin bu yaklaşımlarına hem şaşkınlık hem de şüphe ile bakıyorlardı. Geride 400 yıllık bir Osmanlı İmparatorluğu yönetiminin bıraktığı izlenimler nedeniyle, Cumhuriyetçilerin yeni bir politika izleyip izlemediklerinden emin değillerdi. Özellikle Suriyeliler Halep ve Hatay, Iraklılar da Musul'un geleceğinden endişeliydiler². Bu politik kuşkuların yanında Türk devrimlerine karşı gösterilen büyük bir tepki de vardı. Tevfik Rüştü Aras'ın Mekke'ye şapka ile gitmesi o ortamda belki de hoş karşılanılmıyabilirdi. 1928'de ise din ve devlet işlerinin kesinlikle birbirinden ayrılması ve Latin alfabesinin de yürürlüğe girmesi, Bağdad, Kahire, Şam ve üstelik Tunus'daki kahve sohbetlerinde son derecede abartılarak yorumlanmıştı: 'Türkler dinlerini inkâr ediyor, camilerini kapatmak yoluna gidiyorlardı'.

Ayrıca Hilafetin de kaldırılmış olması Arap devlet liderlerini memnun etmemekle beraber, onlara bu kurumu kendi içlerinde kurmak olanağını vermişti. Zaten Osmanlı İmparatorluğu döneminde bile, Kureyşliler Hilafetin gerçek temsilciliğinin kendilerine ait olduğu iddiasını gütmekteydiler. Ancak Hicaz Kralı Şerif Hüseyin'in 1924'de bu yolda gösterdiği çabalar sonuç vermemiş ve ertesi yıl İbni Suud ordusunun Mekke'ye girmesiyle o da tahtını kaybetmişti. Fakat Arap dünyasının yeni bir Halife seçecek işbirliğinden yoksun bulunması, Hilafetin en doğal adayının Cumhuriyetçiler tarafından görevine son verilmiş Abdülmecid Efendi olduğu fikrini getirmekte gecikmedi. Böyle bir ortamda Türkiye de 1931'de Kudüs'te toplanan

¹ Abdülaziz İbni Suud kendi ülkesinde yıllık toplantılar yapmak amacıyla bu konferansı düzenlemişti. Fakat onun bu çabaları ilerisi için verimli olmadı. Konferansa çağrılan ülkeler üye başına 300 Mısır sterlini ödemeyi ağır bularak sürekli bir organizasyona girmeye yönelmemişlerdi. Bk. *Survey of International Affairs*, London, 1934, s. 102.

² Louis Jouvelet, *L'évolution sociale et politique des Pays Arabes*, Paris, 1933 s. 26.

İslam Kongresine katılmamış ve Aras, dinin politikada araç olarak kullanıldığını belirterek, Kongrenin eğilimlerini sert bir dille kınamıştı³.

Olayların bu yolda gelişmesi, güneyde sağlanması istenen iyi komşuluk ilişkilerini tasarlandığı gibi gerçekleştiremedi. İyi komşuluk uğruna Cumhuriyet devrimlerinden vazgeçilemeyeceği gibi, bu konuda taviz vermeye kalkışmak, modernleşmeye karşı direnen bazı tutucu iç çevreleri güçlendirmek demek olurdu. 1936 yılına gelindiğinde, Türk dış politikası artık Arap dünyası ile dostluğu geliştirmek programına eskisi kadar önem vermiyordu. Üstelik bu sırada alevlenen Hatay sorunu ilişkileri sertleştirerek, savaşın dahi söz konusu edildiği bir ortam yarattı.

Fransa 1921 Ankara anlaşması uyarınca, Hatay veya eski adıyla Sancak'taki Türklerin milli ve kültürel varlıklarını korumakla yükümlenmişti. Fransızlar Sancak ile birlikte Suriye'deki yönetimlerini dört bölgeye ayırmışlardı. Fakat 1936'da iktidara gelen Sosyalistler bu ülkeye tüm bağımsızlığını vereceklerini açıklayınca, Ankara da Sancak'ta Türk yönetimi dışında bir rejim tanımayacağını ilan etmişti. Milletler Cemiyetinin Sancak'ın Suriye içinde düşünülmesi gerektiği yolunda 1937'de aldığı karar da Türkiye'nin politikasını değiştirmeyecekti. Aynı Milletler Cemiyeti, 1925'deki kararı ile Musul'u Türkiye'den koparmıştı ve aynı işlemin bu kez Sancak için yapılmasına Cumhuriyetin tahammülü yoktu. Türk birlikleri Adana ve Gaziantep'e kaydırılınca, Fransa Suriye'yi savunmak durumuna düştü. Fakat Paris sağduyusunu kullanarak Ankara ile anlaşmaya yöneldi. Fransız diplomatlarını en çok endişelendiren, Sancak yüzünden çıkacak savaşın bir Atatürk-Hitler anlaşmasına yol açması olasılığı idi. Alman radyoları da uzlaşmaya varılıncaya kadar Fransa'nın Sancak'taki tutumunu sert bir dille yermişler, fakat 1938'de kurulan Türk Hatay Cumhuriyeti, 1939 Temmuzunda 62 inci il olarak anavatana katılınca, Nazi yayınları derhal Suriye tarafına geçmişlerdi⁴. İşte bu bunalım sırasında Türk kamuoyu sanki yeniden 1916 ların havasına girmişti: 'Ne Şam'ın şekeri ne de Arap'ın yüzü'.

Irak ile Türkiye arasındaki ilişkiler ise, 1933'den sonra olumlu gelişmeler gösterdi. İyi ilişkilerin kurulmasında Harbiye mezunu

³ *Survey of International Affairs*, London, 1934, s. 102.

⁴ C. Hirsowitz, "Middle East and The Third Reich", *Middle East Journal* (1958), cilt XII, s. 201-7.

Nuri Sait ve Osmanlı idaresinde yetişmiş yakın arkadaşlarının çaba göstermelerinin rolü büyük olmuştu. Aslında Irak'ı Türkiye'ye yaklaştıran, yöneticilerinin duygusal eğilimlerinden çok, her iki ülkeyi de ilgilendiren Kürt isyanları sorunu idi. Bu isyanlar Türkiye'yi 1939'a kadar meşgul ettiği gibi, 1927 ile 1934 arasında İran ile siyasal bir soğukluk dahi yaratmıştı. Türk birliklerinin takibinden kaçmak isteyen asiler, İran topraklarına kolaylıkla girip kurtuluyorlardı. Tabii ki bunun üzerine Şah'ın topraklarına da girilip çarpışmalara devam ediliyordu⁵.

Bunalım Rıza Şah'ın Kürt asilerini sınırdan geçirmeyecek tedbirler alması üzerine son buldu. Türkiye de Afganistan ile eskidenberi süregelen geleneksel dostluk bağlarına dayanarak, Kâbil ile Tahran arasındaki Helmund ırmağı sınır anlaşmazlığının çözümlenmesinde arabuluculuk yaptı⁶. 1937 Temmuzunda Şahın yazlık sarayı Sadabad'da Afganistan, Irak, İran ve Türkiye'nin imzaladıkları dördümlü işbirliği andlaşması arkasındaki olaylar bunlardı. Sadabad Paktı özellikle bölgesel anlaşmazlıkların giderilmesini sağlayan bir belge olmuştu. Yoksa ekonomik ve kültürel işbirliği konularına yer verilmiş değildi. Irak'ın projesi, diğer Arap ülkelerinin de Sadabad'a katılmasını sağlamaktı ve bunun için Türkiye'ye Hatay sorununun ertelenmesi yolunda yaptığı öneriler sonuç vermedi.

Gerek Orta Doğu'daki jeopolitik durum, gerek Türk devrimlerinin felsefesi, dış politikada Doğudan çok Batıya dönük bir diplomasi uygulamak gereğinde Cumhuriyetin yöneticilerini birleştirmişti. 1932'-de Milletler Cemiyetine giren genç Türkiye Cumhuriyeti, Avrupa devletler ailesinin bir üyesi olduğu tezini savunuyordu. Avrupa'nın genel politikasını etkileyen olaylar şimdiye kadar Türkiye'yi de etkilemekten geri kalmamış ve çağdaş uygarlığa yönelen ilkeleriyle, Cumhuriyet Doğunun bazı tutucu geleneklerinden kendisini koparmıştı. Türkiye'nin dış politikasındaki bu tezi, Balkanlar'daki eski düşmanlarla geliştirilen iyi komşuluk ilişkileri sonucunda büsbütün güç kazandı.

Atatürk ilerde doğacak bir bunalımın ülkesini Batıdan etkileyeceğini çok iyi biliyordu. Örneğin, Mussolini İtalyası'nın Akdeniz'deki

⁵ Grew to Stimson, Strictly Confidential, 26 July 1930, State Department Files 867000/2033, National Archives, Washington D.C.

⁶ Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970. s. 466-82.

emperyalist özelemleri, Yunanistan ile Türkiye arasındaki düşmanlığı sona erdirmiş ve tohumları 1929'da atılan Balkan İşbirliği Konferansları, 1934'de Romanya, Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'nın imzaladıkları Balkan Paktı ile meyvasını vermişti. Fakat Atatürk bu paktın bir saldırmazlık andlaşması niteliğinde kalmıyarak, aynı zamanda bir savunma paktına dönüşebilmesi için ortak bir askeri komitenin kurulmasını öngörüyordu. İtalya'nın 1935'de Habeşistan'a saldırması böyle bir tedbiri zorunlu kılıyordu. Balkan Konferansları çalışmalarında bu yönde çaba göstereceği yerde, Bulgaristan'ın pakta katılması olanakları üzerinde durdu. Sofya, Yunan, Yugoslav ve Romen sınırlarında yapılacak bir revizyon karşılığında pakta gireceğini bildirmişse de, istekleri komşularınca çok aşırı bulunmuştu⁷.

Halbuki İtalya'nın Habeşistan'a saldırması üzerine, Türkiye İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını askerleştirerek, bu çok önemli deniz geçitlerinin denetimine 1918'den sonra 20 Haziran 1936 Montreux andlaşmasıyla sahip olabiliyordu. Bir taraftan İtalya'nın Akdeniz'de güçlenmesini istemeyen Fransa ve İngiltere, öte yandan Karadeniz'i tam anlamında kapalı bir deniz durumuna dönüştürmek isteyen Sovyet Rusya, Ankara'nın Montreux'deki isteklerine zorluk çıkarmamışlardı.

Cumhuriyetin ikinci başkanı İsmet İnönü de Balkan Paktı'nın ortak bir savunma paktı olması konusunda çaba gösteriyordu. 17 Nisan 1939'da İtalya'nın Arnavutluğu ele geçirmiş bulunması, böyle bir tedbirin alınmasını eskisinden çok daha zorunlu kılıyordu. Fakat Yugoslavya güçlü komşusu İtalya'yı kızdırmamak için, Balkan askeri komitesinin kurulması çabalarında çekimser kaldı. İnönü buna rağmen, Balkan Paktı'nın o andaki durumu ile dahi saldırgan eğilimleri kısıtlıyacak nitelikte olduğuna inanıyordu. 11 Temmuz'da Romen Dışişleri Bakanı Gafencu'yu Yalova'da kabul eden Cumhurbaşkanı, misafirine harita üzerinde görüşlerini askeri yönden ayrıntılı olarak açıkladı. Herhangi bir saldırı durumunda Sovyet birliklerinin gereken desteği sağlamak üzere nerelere çıkacaklarını ve Türk kuvvetleriyle birlikte ne yapacaklarını gösterdi. Dolayısıyla Balkan Birliği, Sovyetlerin desteğine güvenebilirdi⁸.

⁷ G. Gafencu, *Les préliminaires de la Guerre à L'Est*, Paris, 1947, s. 206.

⁸ Aynı eser, s. 212.

Fakat İnönü'nün bütün ümitleri 21 Ağustos 1939'da imzalanan Nazi-Sovyet paktı ile yıkıldı. Hiç beklenmedik bu gelişme Türk dış politikasının bütün hesaplarını alt üst etmişti. Ayrıca Moskova bu paktın görüşmelerini büyük bir gizlilik içinde yürütmüş, 1929 ve 1931 Türk-Sovyet paktlarının bir tekrarı olan 30 Ekim 1935 anlaşmasının yüklediği sorumlulukları da gözönüne almamıştı. Diğer bir deyimle, Sovyetler Almanya ile anlaşmadan önce Türkiye'ye bilgi vermeleri gerektiği halde bunu yapmamışlardı.

Nazi-Sovyet yakınlaşması kuzeydeki emniyet sübabını ortadan kaldırdığı gibi, 1 Eylülde İkinci Dünya Savaşı'nın da başlamasıyla, Türkiye'yi Almanya'nın müttefiki İtalya'nın karşısında adetâ yalnız başına bırakıyordu. Böylece Sovyetlerin Türk ittifakı üzerindeki düşüncelerini öğrenebilmek için, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu başkanlığındaki bir heyet Moskova'ya gitti. 26 Eylülde görüşmeler başlayınca, Dışişleri Komiseri Molotov, Saraçoğlu'na bir kâğıt uzatarak, içindeki konuların Montreux anlaşması hakkındaki değişiklikleri kapsadığını ve bu noktaların konuşulacağını açıkladı. Saraçoğlu böyle bir konuyu görüşmek için Moskova'ya gelmediğini belirtince, Molotov görüşme açılmasında direnerek, iki devleti ilgilendiren konuların dışarıya taşınmasında bir fayda görmediğini söyledi. Görüşmelere ertesi günü (27 Eylül) Stalin'in de katılmasıyla devam edildi. Sovyet lideri de Molotov gibi, Türkiye'nin Montreux'de tek başına kazandığı yetkilerin, bundan sonra bazı değişikliklerle iki ülke tarafından ortaklaşa yürütülmesini önerdi⁹. Saraçoğlu Sovyetler Birliği ve Türkiye'den başka, Bulgaristan, Fransa, İngiltere, Japonya, Yugoslavya ve Yunanistan'ın imzalarını taşıyan bir anlaşmanın, yalnız Ankara ve Moskova tarafından revizyona tabi tutulmasına hükümetinin asla razı olmayacağını belirtti. Stalin de daha fazla ısrar etmedi, "Saraçoğlu Yoldaş tamamiyle haklıdır, bu taslak çok kabaca kaleme alınmıştır" demesiyle¹⁰ görüşmelere bir süre ara verildi.

Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop'un Moskova'ya gelmesi dolayısıyla Türk-Sovyet görüşmelerine iki hafta kadar ara verilmişti. Sovyetler o sırada İkinci Dünya Savaşı'nın ilk kurbanı Polonya'nın

⁹ Bk. Feridun Cemal Erkin, *Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara, 1968, s. 142.

¹⁰ Aynı.

taksimi sorunuyla meşgul olduklarından, Türk heyetini Bolşoy bale-sine göndererek oyalamaya çalışıyorlardı. Saraçoğlu görüşmeleri hakkında bilgi edinmek isteyen Alman misafirlerine de, Türkiye'yi İngiliz-Fransız etkeninden sıyırmak için çaba harcadıklarını söylemişlerdi. İtalya'nın 1935'de Habeşistan'a saldırısına kadar, Ankara'nın Londra ve Paris ile ilişkileri sıcak değildi. Kral 8 inci Edward'ın 1936'da İstanbul'a yaptığı özel ziyarette Atatürk ile görüşmesi arta kalan buz damlacıklarını eritmişse de, Hatay sorunu 1939 yazına kadar Fransa ile soğukluğun sürmesine sebep olmuştu. İtalya'nın Arnavutluğu işgali üzerine (Nisan, 1939), Akdeniz'deki statükonun devamı için Yunanistan'a bir savunma garantisi veren İngiltere, aynı ilkelere Türkiye'nin de katılmasını istemiş ve bununla ilgili bildiri 12 Mayıs'ta imzalanmıştı. Hatay sorununun da çözülmesiyle, aynı bildiri 23 Haziran'da Fransa ile Türkiye arasında tekrarlandı. Bu bildirilerde, ilgili hükümetlerin Akdeniz'de güvenliklerini sarsacak bir tehlike karşısında işbirliği yapabilmeleri için bir andlaşmaya varmaları gereğine değiniliyordu¹¹.

Sovyet diplomasisi ise Türkiye'nin Batı ile ilişkilerini geliştirme atılımlarından hoşnut kalmamıştı. Stalin, Moskova'daki görüşmeler sırasında, Sovyetler Fransa veya İngiltere veya her iki devlet ile savaşa girecek olurlar sa, Ankara-Londra-Paris işbirliğinin harbin devamınca uygulanmamasını, Almanya'nın da Türkiye'ye saldırısı halinde, Rusya'nın Ankara yararına herhangi bir müdahalede bulunmayacağını bilinmesini istemişti¹².

Görüşmeler 14 Ekim'de tekrar başlayınca, Molotov hiç olmazsa, Boğazlar trafiğinin Türkiye ile ortaklaşa denetlenmesine dair bir belge verilmesini istemiş, fakat Saraçoğlu'nun kaya gibi sert tutumu ile karşılaşmıştı. Böylece Türk heyeti 18 Ekim'de Moskova'dan eli boş ve Sovyet politikasından edindiği kuşkularla dönüyordu.

İkinci Dünya Savaşı Türk dış politikasında büyük bir değişiklik yapacaktı. 19 Ekim 1939'da imzalanan Ankara andlaşması, Nazi-Sovyet paktı ile yıkılan Türk-Sovyet diplomatik işbirliği yerine, Fransız-İngiliz işbirliğini getiriyordu. Bu andan itibaren Türkiye'nin başarılı fakat bazı kez onu çok güç durumlarda bırakacak olan taraf-sızlık politikası başlıyordu. Bu politikanın yapıcıları İnönü, Saraçoğlu

¹¹ *Ulus* 13 Mayıs ve 24 Haziran 1939.

¹² F. C. Erkin, s. 141.

ve özellikle Dışişleri Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu idi. Türkiye, Ankara paktını Almanya'ya karşı değil 'Akdeniz'deki bir düşmana karşı imzalararken' bu andlaşmanın kendisini Sovyetlerle hasım durumuna getirmeyeceği şartını da kabul ettiriyordu¹³.

Akdeniz'deki düşman Fransa'nın çökmesini fırsat bilerek 10 Haziran 1940'da savaşa girdiğini ilân eden İtalya olmuştu. Bunun üzerine İngiliz ve Fransız elçileri Saraçoğlu'nun kapısını çalarak Cumhuriyet'den yükümlülüğünü yerine getirmesini istediler. Dışişleri Bakanı, Ankara paktı dolayısıyla kendilerine gönderilmesi gereken modern harb malzemesinin teslim alınmadığını, Türk ordusunun elindeki silâh ve gereçleriyle böyle bir savaşa katılmasında fayda görmediğini belirtti. Saraçoğlu'nun ileri sürdüğü nedenler Müttefiklerce uygun karşılanmıştı. Çünkü Polonya'ya verilemediği için Türkiye'ye gönderilmesi tasarlanan harb malzemesi, stratejik durum dolayısıyla yollanamamıştı¹⁴.

İtalya'nın 28 Ekim'de Yunanistan'a saldırması üzerine, Ankara Atina'ya verdiği bir garanti ile Bulgarları gözliyeceğine söz vererek Trakya sınırındaki Elen birliklerinin cepheye gönderilmesini sağlamıştı. Yunanistan Mussolini ordusuna ağır darbeler indirince, Roma'nın Balkanlar'daki başarısızlığını gidermek Berlin'e düştü. Ayrıca Sofya'nın da 1941 Martında Alman ittifakına katılması, Hitler'in tanklarını Türk-Bulgar sınırına kadar getirmişti. Üstelik Nisan ayında Alman ve Bulgar orduları Batı Trakya'ya yürüyünce, İpsala ve Edirne'de Meriç ırmağı üzerindeki köprüler de havaya uçuruldu.

1941 Mayısı Türkiye için en karanlık bir aydı. Romanya'nın Mihver ittifakına girmesi, Yunanistan ve Yugoslavya'nın da işgal edilmesiyle, Balkan Paktı artık ortadan kalkmıştı. Suriye, Nazi rejiminin kuklası Fransız Vichy hükümetinin elinde olduğu gibi, Irak'da da İngiltere'ye karşı bir hükümet darbesi yapılmıştı. Bu koşullar altında Hitler'in Anadolu'yu da işgal ederek Orta Doğu'daki İngiliz üstünlüğüne son verme olanağı belirmişti. Fakat Ankara'daki Alman elçisi Von Papen, herşeyden önce Türkiye'deki ulaşım sisteminin bir yıldırım harekâtına elverişli olmadığını söyleyerek, Hitler'i bu projeden vazgeçirdi¹⁵.

¹³ Aynı eser, s. 411, 413.

¹⁴ R. Massigli, *La Turquie Devant la Guerre*, Paris, 1964, s. 432.

¹⁵ F. Von Papen, *Memoirs*, London, 1952, s. 470-1.

Trakya'da 300 000 kişilik bir kuvvet bulundurulmasına karşılık, Türk ordusu modern silahlardan genellikle yoksun olup, kadanaların çektiği toplar ve katırların arabalara koşulmasıyla yürütülen bir lojistik uygulamasıyla, Avrupa yakasında Nazi taarruzunu püskürtecek durumda değildi. Fakat Almanya'nın 22 Haziran 1941'de Rusya'ya yürümesi Cumhuriyete gerçekten rahat bir nefes aldirmişti ki, bu rahatlık 1943 Şubatına kadar sürdü. Bu süre içinde Türkiye'de savaşı izleyen aydınların büyük bir çoğunluğu Nazilerin Sovyetleri yıktuktan sonra, Anglo-Saksonlar tarafından yenilgiye uğratılmasını istiyorlardı. Böylece Avrupa'daki tüm totaliter rejimlerin yok olmasıyla, Türkiye'nin güvenliğini sarsacak bütün tehlikeler de ortadan kalkacaktı.

Almanya Rusya'ya saldırmadan önce Cumhuriyete karşı bir barış taarruzuna geçerek, Ankara ile on yıl süreli bir saldırmazlık ve dostluk andlaşması yaptı¹⁶. Hitler daha Mart 1941 gibi erken bir tarihte, Berlin'deki Türk elçisine Rusların Boğazlardaki projelerinden söz açarak, Ankara'yı Moskova'dan iyice ayırmak politikasını gütmeye başlamıştı. Ruslar da bunu sezdiklerinden, Saraçoğlu ziyareti sırasındaki davranışları ile taban tabana zıt bir tutum içine girerek 1939 Eylülü öncesindeki havayı yaratmaya çalışmışlardı. Bu çabaların sonucu 25 Mart 1941'de yayınlanan bir ortak bildiriyle oluşmuş ve Sovyetler Türkiye savaşa girecek olursa, onun bu durumundan faydalanıp herhangi bir saldırıda bulunmayacaklarını ilan etmişlerdi. Ancak Alman-Sovyet balayı sürecinde durum çok daha başka idi. 25 Kasım 1940'da, Moskova'daki Alman elçisine bir taslak sunan Molotov'un ileri sürdüğü şartlar arasında, Sovyetler Birliği'nin Bulgaristan ile bir yardımlaşma andlaşması yapması, sonra da İstanbul ve Çanakale Boğazlarında uzun vadeli kira ile Sovyet deniz ve kara üslerinin kurulması yer alıyordu. Türkiye bu tekliflere karşı direnişe geçerse, o zaman gereken askerî ve diplomatik baskılara başvurulacaktı¹⁷.

¹⁶ 18 Haziran 1941'de imzalanan andlaşmanın hükümleri şöyleydi: 1) Alman Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti birbirlerinin topraklarının bütünlüğü ve dokunulmazlığını taahhüt ederek, bu ilkeyi gerek doğrudan doğruya gerek dolaylı olarak zedeliyebilecek her türlü hareketten kaçınacaklardır. 2) Alman Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti, dostluk anlayışı içinde birbirlerinin ortak çıkarlarına yardımcı olacak bütün sorunları çözmek çabasına girişmeyi taahhüt ederler. 3) İşbu andlaşma imza tarihinden başlamak üzere on yıl yürürlükte kalacaktır. Aynı eser, s. 479.

¹⁷ J. C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East*, New York, London, 1956. Cilt 2, s. 230.

Sovyetler Karadeniz’de tüm egemenliklerini sağlamak amacıyla diplomatik yollardan Türkiye’yi Moskova’nın bir uydusu durumuna sokmayı öngörmekteydiler. Fakat Bulgaristan’ın 1941 Martında Alman ittifakına katılması Molotov’un ümitlerini söndürmüş ve Sovyet-Nazi balayı da böylece sona ermişti.

Bu dönemde Almanya ile Türkiye arasındaki ilişkiler soğuk olduğu halde, iki ülke arasında belirli bir oranda ticaret yapıyordu. Almanların istedikleri, özellikle tank çeliğinin yapılmasında gerekli olan krom taleplerinin karşılanması idi. Bunun karşılığında Türkiye’ye birinci sınıf harb malzemesi vermeye hazırdılar. Nihayet 9 Ekim 1941’de imzalanan bir ticaret anlaşması uyarınca, yılda 90 000 ton krom cevheri verilmesine karşılık, Almanya savaş malzemesi gönderecekti. Tıpkı Ankara paktında olduğu gibi, Türkiye bu anlaşmayı şartlı olarak imzalamıştı. Şöyle ki, İngiltere ile 8 Ocak 1940’da yapılan krom anlaşmasına göre, bu ülkeye düşman bir devlete krom satımında bulunulmıyacaktı. Anlaşmanın süresi iki yıl olup, bundan sonra da taraflardan birinin rızası olsun veya olmasın, müddet bir yıl daha kendiliğinden uzuyordu¹⁸. Almanlar 1942 yılında krom cevheri sıkıntısı çekmeye başlayınca, Türkiye’den gerekli ithalatın sağlanması için Ekonomi Bakanı Yardımcısı Clodius’u Ankara’ya göndermişler, fakat olumlu bir sonuç alamamışlardı. 1942 kışında Almanya’nın dostu ve İngiltere’nin müttefiki gibi ilginç bir statüyü sürdüren Türkiye, Londra ile yapmış olduğu anlaşma uyarınca 1943 Ocağına kadar krom cevheri veremeyeceğini kesinlikle açıklamıştı. Fakat bu süre dolduktan sonra Almanya’ya ihracatın başlamasını Müttefikler hoşnutsuzlukla karşıladılar. Saraçoğlu’nun İngiliz elçisine, Anglo-Saksonların gerekli ihtiyaçlarını sağlayacak kadar krom cevheri alabileceklerini söylemesi de, onların yönünden yeterli değildi. Müttefikler krom ihtiyaçlarını kendi kaynaklarından sağlıyorlardı. Cumhuriyetin krom cevherine el atmalarının bir nedeni de, Almanya’yı bu maddeden yoksun kılmak içindi. Ankara’nın Berlin ile böyle bir anlaşmayı yapmasının asıl sebebi ise, Müttefiklerin yollayamadıkları modern silahların Almanya’dan sağlanabilmesi idi.

1943 yılı ise savaşın dengesini değiştirmişti. Mısır’daki Alman taarruzu 1942 yazında El-Alameyn önünde durdurulmuş ve General

¹⁸ Y. T. Kurat, “İkinci Dünya Savaşında Türk-Alman Ticaretindeki İktisadi Siyaset”, *Bellekten*, cilt XXV (1961), s. 101.

Rommel bir kaç ay içinde Kahire kapılarından Tunus kapılarına kadar geri atılmıştı. 1942 güzünde Stalingrad'ı zorlayan Alman orduları da, Aralık ayında Sovyetler tarafından kuşatılmak üzereydiler. 1943 Ocağında ise Kazablanka'da toplanan Amerikan ve İngiliz liderleri, Berlin ile ateşkesin kayıtsız şartsız teslim dışında yapılamıyacağını ilân edecek kadar kendilerini güçlü hissetmişlerdi.

Kazablanka konferansında İngiltere Başbakanı Winston Churchill'i düşündüren iki nokta vardı. Bunlardan bir tanesi, Mısır'dan Tunus'a geri atıldığını gören Almanya'nın Orta Doğu'daki ağırlığını kaybetmemek amacı ile, bu kez Balkanlar'daki üslerinden hareketle, Türkiye üzerinden Irak ve Suriye'ye girmesi olasılığı idi. Almanlar Musul petrollerini ele geçirecek olurlarsa, İngiltere için endişe verici bir durum ortaya çıkabilirdi. Böyle bir stratejiyi engellemek için Türkiye'nin savunulması ve ordusunun güçlendirilmesi gerekti. Ayrıca Türkiye savaşa katılırsa, topraklarındaki hava alanlarında üslenen Müttefik uçakları, Romanya'nın Ploesti yöresindeki petrol kuyularını bombalılarak, Almanya'yı bu çok zengin yakıt kaynaklarından yoksun kılabilirlerdi. Bunun için de Ankara'nın 1943 güzünde harbe girecek şekilde hazırlanması gerekiyordu, fakat ilkönce ordusunun modern silahları kullanmayı öğrenmesi zorunluydu¹⁹.

Türkiye'nin savaşa girmesi için hem Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı Roosevelt'i, hem de Stalin'i ikna eden Churchill, 31 Ocak 1943'de uçakla Kahire'den Adana'ya gelerek, İnönü ve hükümet üyeleriyle Cumhurbaşkanlığı treninde (Pozantı rampasında) iki gün süren görüşmelerde bulundu. Başta İnönü ve Mareşal Fevzi Çakmak olmak üzere, Cumhuriyetin yöneticileri artık Almanya'nın savaştan galip çıkmıyacağı kanısına varmışlardı. Ülkenin çıkarları yönünden savaşı galip bitiren tarafta olmakta büyük fayda vardı. Buna rağmen İngiliz Başbakanının savaşa girme önerisi, o sıradaki jeo-politik koşullar altında uygun karşılanamazdı. 1943 Şubatında Türkiye'nin endişesi Almanya'dan çok Sovyet Rusya üzerinde toplanıyordu. Cumhuriyet yönünden en ideal çözüm yolu, İngiltere ve Almanya'nın savaşa son vererek Sovyetler Birliği'nin güçlenmesini önlemek için işbirliği yapmalarıydı. İnönü bu noktayı çekinmeden açıkladı. Eğer böyle bir gelişme olmayacaksa, Müttefikler Balkanlar'da yeni bir cephe açmadan savaşa girilmiyecekti. Çünkü istilaya

¹⁹ W. Churchill, *The Second World War*, London, 1951, cilt. IV, s. 631, 638.

uğramış bir Türkiye'nin, Kızıldordu tarafından kurtarılışı gibi bir sonuçla karşılaşmasının büyük tehlikeleri vardı²⁰. Yöneticilerin bu endişelerinde ne kadar haklı oldukları aradan iki yıl geçmeden kendisini gösterecekti.

Gerçi Churchill Adana'dan eli boş olarak döndüyse de, kendi planına göre Türkiye'yi savaşa sokmaktan asla caymış değildi. Tahran'da yapılan Zirve Konferansından sonra (29 Kasım - 2 Aralık 1943), Stalin'in katılmadığı Kahire'deki İkinci Zirve Konferansına çağrılan (4-6 Aralık) İnönü, Churchill ve Roosevelt ile bir araya gelince Balkan cephesi projesi kendisine açıklandı. Yunanistan'a bir çıkarma yapılacak, fakat bu arada Müttefikler Türkiye'deki hava alanlarında üslenecekler ve ülkede radar şebekesini kuracaklardı. İnönü her nasıl sa, bu öneriyi uygun karşılamak eğilimini gösteriyordu. Ancak Dışişleri Bakanı Menemencioğlu direnince, İngiliz meslekdaşı Eden ile aralarında sert tartışmalar cereyan etti. Türk Dışişleri Bakanının direnmesi nedeniyle, durum telgraf ile Ankara'ya bildirilmiş, gerek Başbakan Saraçoğlu gerek Mareşal Fevzi Çakmak'ın görüşleri alınmıştı. Neticede Türkiye'nin savaşa ancak Müttefik destek birlikleri ve yeterli harb malzemesi gönderildikten sonra gireceğini belirtmesi üzerine, konu bir süre ertelenmiş oldu.

Fakat Churchill'in bu konunun arkasını bırakmaya niyeti yoktu. 1944 Şubatında ön çalışmalarda bulunmak üzere Ankara'ya gelen İngiliz askerî heyetinin fazla ilgi görmemesi Müttefikleri çok kızdırmış, başkentteki İngiliz ve Amerikan diplomatları Dışişleri Bakanlığı ile sosyal ilişkilerini kesmişlerdi²¹. Bu durum özellikle Menemencioğlu'nun tutumundan doğuyordu. Onun politikası, Almanlar Balkanlara hakim oldukları sürece tarafsızlık rotasından ayrılmamaktı. Genel Kurmay da Menemencioğlu'nun politikasını yerinde buluyordu. Çünkü Batı Trakya ve Bulgaristan'daki üslerinden kalkacak Alman uçakları, başta İstanbul olmak üzere Türkiye'nin üç büyük şehrini kolaylıkla yıkabilmek olanağına sahiptiler.

1944 İlkbaharında ise, Rusya'daki karların erimeye başlamasıyla, büyük bir yaz taarruzu hazırlığına girişen Sovyetler de Türkiye'yi kınamaya başlamışlardı. Alman saldırısından sonra Ankara'ya karşı

²⁰ G. Kolko, *The Politics of War*, New York, 1968, s. 27.

²¹ E. Kirk, *Survey of International Relations, The War and The Neutrals*, London, 1956, s. 354.

çok yumuşak bir dil kullanmak eğiliminde olan Moskova Radyosu sesini değiştirerek, Türkiye'yi Kafkaslar'da bir cephe açarak Almanya'yı desteklemek gibi tasarılarından dolayı suçluyordu. Cumhuriyet yeniden 1941 İlbaharındaki endişeli ortama sürüklemişti. Anglo-Saksonlar kırgın ve kızgın, Sovyetler ise ateş püskürüyorlardı. Artık tarafsızlık politikasında birtakım değişiklikler yapmak zorunlu olmuş ve Menemencioğlu'nun dış politikadaki ağırlığı kaybolmaya başlamıştı. Diplomasi İnönü ve Saraçoğlu tarafından planlanıyordu. İlk önce Almanya'ya yapılan krom ihracatı durduruldu (20 Nisan 1944) ²². Arkasından Sovyetleri de yumuşatmak amacı ile İnönü, 19 Mayıs 1944'de Gençlik ve Spor Bayramı dolayısıyla verdiği söylevde, yurt içinde Sovyet aleyhtarı ve Nazi sempatisini olarak nitelediği Irkçılar ve Turancılar örgütünü kınadı :

“Turancılık fikri yine son zamanların zararlı ve hastalıklı bir gösterisidir... Turancılar Türk milletini bütün komşuları ile derhal düşman yapmak için birebir tılsımı bulmuşlardır. Bu kadar şüursuz ve vicdansız fesatçıların tezvirlere Türk milletinin mukadderatını kaçırmamak için elbette Cumhuriyetin bütün tedbirlerini kullanacağız... Türk milletine yalnız belâ ve felaket getirecek bu fikirleri yürütmek isteyenlerin, Türk milletine hiçbir hizmetleri olmayacağı muhakkaktır” ²³.

Bu söylevin arkasından gerekli tedbirlerin alınmasına derhal geçildi. İçlerinde Profesör Zeki Velidi Togan, Sait Bilgiç, Dr. Üsteğmen Fethi Tevet, Üsteğmen Alparslan Türkeş'in de bulunduğu 29 kişi tutuklanarak, İstanbul Birinci Sıkıyönetim Mahkemesinde, 7 Eylül'den itibaren 'Vatana karşı hiyanete kalkışma' suçu ile yargılanmaya başlandılar. Öte yandan, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 2 Ağustos 1944'de Almanya ile bütün ilişkileri kesme kararını vermesi üzerine, 24 Şubat 1942'de Ankara Atatürk Bulvarında elçi Von Papen'i bomba ile uçurmak girişiminden dolayı 16 yıl ağır hapse hüküm giymiş bulunan Sovyet ajanları Pavlov ve Kornilov da yurtlarına iade edildiler ²⁴.

²² Y. T. Kurat, “İkinci Dünya Savaşında Türk-Alman Ticaretindeki İktisadi Siyaset”, s. 102-3.

²³ *Ulus*, 20 Mayıs 1944.

²⁴ Sovyet ajanlarının bu girişimi Ankara'nın Berlin ile arasını açmak amacını güdüyordu. Bu kişiler Üsküplü göçmen Abdurrahman Sayman ve berber kalfası Süleyman Sav ile birlikte planlarını gerçekleştirmeye çalışmışlardı. Ancak saatli

Ancak ne Almanya ile ilişkilerin kesilmesi, ne Von Papen suikastçıların serbest bırakılması, ne de İrkçı ve Turancıların yargılanması, Sovyetlerin Türkiye'ye karşı izlemeye başladıkları sert politikayı değiştirmeyecekti. İrkçı ve Turancıların mahkemesi 29 Mart 1945'de sonuçlanmış ve kendilerine bir ay ile on yıl arasında değişen çeşitli hapis cezaları verilmişti. Fakat bundan on gün önce de Molotov elçi Selim Sarper'i makamına çağırarak, 1945 Kasımında sona erecek olan dostluk ve tarafsızlık andlaşmasını yenilemeyeceklerini bildirmişti²⁵. Görüşmeler için Ankara'ya çağırılan Sarper, Haziran başında Moskova'ya dönünce, İnönü'nün önerisi olan ittifak teklifi ile gelmişti. Molotov bunu olumlu karşılamış ve ancak istedikleri şartların yerine getirilmesi halinde böyle bir ittifakın gerçekleşebileceğini söylemişti. Sovyet isteklerinin başında 1939 Moskova görüşmelerinde ileri sürülen Boğazların statüsü yer alıyordu. İşte bu bunalım Türk diplomasisine yeni bir aşama getirecekti. Rus baskısına karşı Amerika ve İngiltere'nin desteğinin sağlanmasıyla etkili olarak direnilebileceğinden, Türkiye'nin Batı ile yakın işbirliği araması ve ilerde kurulacak Atlantik Paktı'na girme çabaları bu tarihten sonra başlayacaktı.

İkinci Dünya Savaşı'nın son yılında, gerek İngiltere gerek Amerika, Almanya için durdurulmuş olan krom cevheri ihracatının yanısıra, stratejik nitelik taşıyan bütün maddelerin de bu ülkeye gönderilmemesini istiyorlardı. Türkiye de 10 Haziran 1944'de aldığı bir kararla, Almanya ve müttefiklerine yapılan ihracatı % 50 oranında indirdi²⁶. Fakat ertesini günü (11 Haziran) üç Alman gemisinin Boğazlardan Ege'ye geçmesi çeşitli yorumlara yol açtı. Müttefikler bu durumdan son derecede rahatsız olduklarını bildirdiler. Sözde şilep olarak geçen bu vapurların, kolaylıkla savaş gemisine dönüşebilecekleri ve Ankara'nın gereken titizliği göstermediği ileri sürülüyordu. Bu durumda Menemencioğlu istifa etmek zorunda kaldı²⁷.

bomba Von Papen yerine onu taşıyan kimseyi uçurmuş ve elçiye bir zarar vermemişti. Suçluların mahkemesi 1 Nisan 1942'de başlamış ve 17 Haziranda sonuçlanmıştı. Fakat kararı Yargıtay'ın bozması üzerine, 25 Kasımında yeniden başlayan mahkeme kesin hükmünü 23 Aralık 1942'de vermişti. Bk. *Ulus*, 18 Haziran 1942, 5, 18 Son-teşrin, 24 İlkânun 1942.

²⁵ *Ulus*, 22 Mart 1945.

²⁶ H. Howard "The Entry of Turkey into World War II", *Bellekten*, cilt XXXI, (1967) s. 204.

²⁷ "Hariciye Vekilinin son günlerde takib ettiği politikayı Vekiller Heyeti tasvib etmemiştir. Bunun üzerine Hariciye Vekili istifa etmiştir. Hariciye Vekilliğini vekaleten Başbakan idare edecektir". *Ulus*, 16 Haziran 1944.

Dışişlerini Başbakan Saraçoğlu'nun yürütmesi ve 15 Haziran'da İstanbul Boğazına gelen üç Alman gemisinin geri çevrilmesi Müttefikleri yumuşatmıştı.

6 Haziran 1944'de ise başarı ile sonuçlanan Normandiya çıkarılmasından sonra, İngiltere ve Amerika Türkiye'nin durumunu yeniden ele aldılar. Artık Ankara'nın Berlin'e karşı cephe alması, gerek savaşın son aşamasında gerek barışta oluşacak uluslararası düzende Cumhuriyetin de bulunmasını sağlayacaktı. Bu konuda yapılan Londra-Washington görüşmeleri sonucunda, Türkiye'nin Almanya ile tüm ilişkilerini kesmesi yerinde görülerek, Ankara'daki İngiliz ve Amerikan elçilerine gereken talimat verildi. İngiliz elçisi Sir Hughe 30 Haziran'da konuyu Saraçoğlu'na açınca, Başbakan ilişkileri kesmenin savaşa girmekten çok daha zor bir sorun ortaya koyacağını ve bunun adeta şerefsiz bir hareket sayılacağını söyledi. Elçinin savaşa giriş konusunu görüşme yetkisi yoktu. Sir Hughe ilişkilerin kesilmesiyle, Londra'nın Ankara'ya tam bir müttefik gibi davranacağını söylemekle yetindi. Ertesi günü (1 Temmuz) Saraçoğlu'nu görmeye gelen Amerikan elçisi Steinhard, atılacak bu adımın Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere girebilmesi için son bir fırsat olduğunu hatırlattı²⁸.

Bakanlar kurulu bu çok önemli konuyu 3 Temmuz'da görüşmüş ve ilişkileri kesme konusunda prensip kararı almıştı. Artık Türkiye yalnız ilişkilerin kesilmesiyle yetinmeyecek, sırası geldiğinde savaşa da girecekti. Bunun için de üç büyüklerce tam bir müttefik olarak tanınması ve gerekli harb malzemesinin de verilmesi isteniyordu. Fakat Moskova Ankara'nın savaşa girmesine kesinlikle karşıydı. Sovyetler bilinen politikaları uyarınca Türkiye'yi yanlarında müttefik olarak görmek istemiyorlardı. Stalin'in bu tutumu Moskova ile Washington arasında on gün süren yazışmalara yol açtı. Amerikalılar Türkiye savaşa girecek olursa, yalnız ekonomik ve malî yardım yapacaklarını, cephelerdeki kuvvetlerinden hiç birini bu ülkeye göndermek için çekmiyeceklerini ve Ankara'nın savaşa katılmaksızın tam bir müttefik statüsüne kavuşamayacağını bildirdiler. Böylece Washington'un Ankara'ya yardım etmek için herhangi bir taahhüde girmesiyle tartışma kapanmış oldu. Bu gelişmeler uyarınca 2 Ağustos 1944'deki Türk resmi bildirisinde, ilişkilerin kesilmesinin bir savaş kararı olmadığı, savaşın ise Almanya'nın tutumuna bağlı kalacağı

²⁸ H. Howard, "The Entry of Turkey into World War II", s. 204.

açıklanmıştı²⁹. Zaten 1944 Eylülünde Bulgaristan'ın teslim olması ve Ekim ayında Kızıldordunun bu ülkeye girmesiyle, Nazi kuvvetleri ile Türk ordusu arasındaki cephe durumu kendiliğinden ortadan kalkmış oluyordu.

Türkiye de 4 Ocak 1945'de Almanya ve 23 Şubatta da Japonya'ya karşı sembolik bir savaş ilan ederek, Nisan sonunda San Francisco'da açılan Birleşmiş Milletler Konferansına üye olarak katılıyordu. Fakat ne var ki, Faşizm ve Nazizmin yıkılmasıyla sona eren Dünya Savaşı Cumhuriyete hiçbir ferahlık getirmeyecekti. 1945 Aralık ayında, Sovyet baskısı gerek yayınlar gerek radyo konuşmalarıyla büsbütün arttı. Boğazlardan başka Kars ve Ardahan yörelerinin de Sovyet Ermenistan'ı ve Gürcistan'ına verilmesi isteniyordu. Komünist hükümeti yönetimindeki Bulgar basını da, 1946 Nisanında Türkiye üzerinde bazı toprak iddialarını yayınlıyor ve Başbakan Corcief 21 Mayıs'ta verdiği söylevde Doğu Trakya'yı istediklerini kamuoyuna duyuruyordu³⁰. Alman işgalinin sıkıntılarında kurtulmaya çalışan Yunanistan'ı da, Bulgaristan ve Yugoslavya'daki üslerinden beslenen Rum komünist gerillalarının sürdürdüğü bir iç savaş yangını sarmıştı. Bağımsızlığına nihayet kavuşan Suriye ise Hatay konusunu yeniden kurcalamaya hazırlanıyordu. Komşular arasında dostluk gösterisinde bulunan, o da hükümet olarak Irak idi.

Endişeler yönünden 1946 İlkbaharı da, 1941 ve 1944 baharlarından farklı sayılmazdı. Türkiye bu kez, doğu, batı ve kuzeyden komünizm tehlikesi ile çevrelenmişti. Bu çenbere karşı güney kanadını güçlendirmek amacı ile, tıpkı 1925 yılında olduğu gibi Arap ülkeleriyle dostluk kurmak çabalarına girişildi. Sovyet basını ise, başta İzvestia gazetesi olmak üzere, Suriye'nin Türkiye'yi tanımasının bütün Hatay'ı gözden çıkarmak anlamına geleceğini yazıyordu³¹. Öte yandan Şam ve Ankara'nın birbirleriyle resmi ilişkiler kurmaları, Hatay konusuna değinmemek şartıyla ve o da Irak'ın aracılığı sayesinde gerçekleşebilmişti. Fakat Suriye basını bu konuyu bir sorun durumuna getirmek için öylesine bir kampanyaya girişmişti ki, nihayet Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Kâzım Karabekir, 16

²⁹ *Ulus*, 3 Ağustos 1944.

³⁰ *Ayn Tarihi*, Mayıs, 1946, No: 150, s. 166-7.

³¹ A. Sandjian "The Question of Alexandretta" *Middle East Journal*, (1956), cilt 10 s. 385.

Şubat 1947'de Antakya'da yaptığı konuşmada 'Gerekir ise bütün milletçe Hatay'ın Türk olduğunu ve Türk kalacağını göreceğiz' demişti³².

İşte bu sırada patlak veren Arap-İsrail mücadelesinin ilk aşaması Şam'ın bütün dikkatini Filistin'e çevirdiğinden, Suriye ile Türkiye arasında 1936 ları andıran bir bunalım ortaya çıkmadı. Bu durumda Ankara'nın politikası, hem Arap ülkeleriyle olan soğukluğu gidermek, hem de güney kanadındaki Sovyet entrikalarını etkisiz kılmak için, Filistin'deki Siyonist isteklerine karşı durmak merkezinde toplanıyordu. Sorun Birleşmiş Milletlerde 1947 Mart ve Temmuz ayları arasında sert tartışmalara yol açınca, Cumhuriyet Filistin'in bütünlük ve bağımsızlığını savunmuş ve bu bölgenin Arap ve İsrail devletleri olarak ikiye bölünmesi için 29 Kasım 1947'de oya başvurulunca, oyunu taksime karşı olarak kullanmıştı.

1948 Mayısında ise, Arap-İsrail savaşının resmen başlaması üzerine, gerek Türk basını gerek ülkedeki müslüman kamuoyu komşularını destekledi. Ayrıca Arap cephesini dolaylı olarak desteklemek amacıyla, 1948 Kasımından itibaren Filistin'e göç etmek isteyen Türk uyruklu Musevilere çıkış vizesi verilmedi. Fakat bu yasaklama 6 Şubat 1949'da kaldırıldı³³. Zaten 1948 Aralığına gelindiğinde, Türkiye Filistin sorununda Arap ülkelerini desteklemek politikasından tarafsızlığa doğru kayıyordu. Birleşmiş Milletler tarafından kurulmasına karar verilen Filistin Uzlaştırma Komisyonuna Amerika ve Fransa ile birlikte Türkiye de seçilmişti (12 Aralık 1948). Halbuki Araplar böyle bir komisyonun kurulmasına kesinlikle karşıydılar³⁴. Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak da, İsraili meslekdaşı Levi Eşkol'e gönderdiği 28 Mart 1949 tarihli mektubuyla Ankara'nın Telaviv'i tanıdığını bildiriyordu³⁵. Bu gelişmeyle ilgili resmi hükümet bildirisinde, Türkiye'nin İsrail'i tanımakta gecikmesinin Arap komşularının hatırı için olduğu, fakat bu ülkelerden bazıları İsrail'in varlığını tanıyarak onunla mütareke yaptıkları veya yapmakta olduklarına göre, artık Ankara'nın Telaviv'i tanınmasında bir sakınca kalmadığı belirtiliyordu³⁶.

³² Aynı.

³³ Bk. *Middle East Journal*, (1949) cilt 3 s. 83.

³⁴ E. Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası, 1945-1970*, A. Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara, 1972, s. 30.

³⁵ *Palestine Affairs*, (May, 1949), cilt 4, No: 5, s. 65.

³⁶ *Cumhuriyet*, 29 Mart 1949.

İsrail politikasındaki değişiklik, gizli belgeler açıklanmadıkça çeşitli yorumlara yol açacaktır. Fakat sırf Atlantik Paktına girebilmek için İsrail'in tanındığını ileri sürmek gerçeğe bağdaşmaz. Çünkü, 1948-49 Arap-İsrail savaşında, Moskova sosyalist eğilimli Telaviv'in karşısında değildi. Ayrıca Necmeddin Sadak'ın 1949 Şubatında, İngiliz ve Amerikan Dışişleri bakanları ile Türkiye'nin kurulacak olan NATO'ya girmesi konusunda yaptığı görüşmelerden olumlu bir sonuç alınamamıştı. Üstelik İsrail'in Atlantik Paktı ile hiçbir ilgisi yoktu. Böylece Türkiye için İsrail'i tanımak demek, Atlantik Paktına girmek için bir kapı açmak anlamına gelmiyordu. Öte yandan 1949'daki İsrail başarısı üzerine, Suriye'nin gözleri yeniden Hatay'a çevrilmişti. Bu ülkede ilk hükümet darbesini yapan Albay Zaim (Mart, 1949), Hatay'da hiçbir iddiaları olmadığını açıkladıysa da, Ağustos ayında onu deviren yöneticiler, bu konuyu milli bir sorun olarak ilan etmekte gecikmemişlerdi³⁷. Böylece İsrail artık Türkiye için, Suriye'nin Hatay konusunda daha ölçülü davranmasını gerektirecek bir denge unsuru oluyordu.

1949 yılının Cumhuriyeti de, komünist çenberi altında kendi kaderine bırakılmış 1945 veya 1946ların Türkiye'si değildi. 1946 Ağustosunda Boğazlarda yerleşmek ve Ankara'da komünizme ılımlı bir hükümetin kurulmasını isteyen Sovyet ultimatoma karşı, ateşe atılmayı göze alan Türkiye'nin³⁸ yalnız bırakılmıyacağını anlayan Batı dünyası, önce Truman doktrini ve arkasından Marshall Planı ile yardımına gelmişti. Fakat buna rağmen, Cumhuriyetin yöneticileri, Batılıların Türkiye'ye tam anlamda bir Avrupa ülkesi olarak bakmalarının üzüntüsü içindeydiler. Gerçi Ankara 1949 İlkbaharında Avrupa Konseyine kabul edilmişti. Ancak ne bu gelişme, ne de Truman doktrini ve Marshall Planı gibi ekonomik yardımlar, Sovyetlere karşı 1949 Nisanında ortak bir savunma çatısı altında birleşmiş olan NATO'luların Türkiye'nin savunulmasına koşmalarını gerektirmiyordu. Bu konudaki güçlük İngiltere'nin Türkiye'yi NATO içinde değil, bir Akdeniz ittifakı içinde görmek istemesinden doğuyordu. Özellikle Akdeniz'deki Sovyet manevralarına karşı Süveyş'deki üslerinde tutunmak isteyen Londra, Ankara'nın da katılacağı

³⁷ A. Sandjian, "The Question of Alexandretta", s. 386.

³⁸ Bk. Feridun C. Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Bölüm. VIII.

bir savunma sistemine, Batıdan çok Doğulu bir nitelik kazandırmak amacındaydı.

Bu sırada Türkiye’de iktidar değişikliği olmuş ve 1950 genel seçimlerini büyük bir çoğunlukla Demokrat Parti kazanmıştı. Fakat bu durum Cumhuriyet Halk Partisinin yürütmüş olduğu dış politikaya hiçbir değişiklik getirmeyecek ve Demokratlar da aynı çizgi içinde yürüyeceklerdi. Başbakan Adnan Menderes, göreve başladığı ilk günlerde, İngilizlerin Orta Doğu’da istediği bir savunma sistemine, Türkiye’nin ancak Atlantik Paktına alınması karşılığında gireceğini açıklamıştı³⁹. Fakat Mısır’ın Akdeniz savunma sistemine girmek istememesi, NATO kanadının Orta Doğu’ya uzatılması konusunda Türkiye’nin önemini arttırmış ve Ankara’nın Atina ile birlikte bu ittifaka alınması, 1951 Eylülünde Ottawa’da yapılan Atlantik Paktı konferansında kararlaştırılmıştı. Böylece Türkiye 18 Şubat 1952’de NATO’ya resmen girerek, 1939’danberi kendisini yıpratın Sovyet baskısına karşı gerek savunma gerek güvenlik yönünden hukuki bir teminat altına girmiş oluyordu.

Atlantik Paktı Avrupa’dan gelecek bir Sovyet saldırısını önlemek amacını güdüyorsa, Rusya ve müttefiki Kızıl Çin’in Asya’da girişebilecekleri bir saldırıyı engellemek üzere, Amerika, İngiltere, Fransa, Avustralya, Yeni Zelanda, Pakistan, Filipinler ve Siyam da, 1954’de Güney Doğu Asya Andlaşması Sistemi (SEATO) içinde birleşmişlerdi. NATO ve SEATO duvarları arasındaki boşluğu doldurmak için Orta Doğu’yu da kapsamına alacak bir savunma sisteminin kurulmasını Washington zaten planlamış bulunuyordu. Amerika Dışişleri Bakanı Dulles daha 1953’den itibaren, Arap ülkelerinin de Batı ile ortak bir savunma çatısı altında toplanmalarını öneriyor, onların kendilerini İsrail sorununa kaptırmaları nedeniyle, komünist taktiklerinin getireceği tehlikeleri görmemezlikten gelmelerini doğru bulmuyordu⁴⁰. Böyle bir diplomasi anlayışı içinde Türkiye’nin Amerika’yı desteklemesi doğaldı. Adnan Menderes’e Washington tarafından verilen görev de, komşu müslüman ülkeleri Atlantik Paktı kanadına getirecek bir savunma sistemini gerçekleştirmektir.

Ancak bu uygulamada, Türkiye Başbakanının güttüğü iyimserlik, Orta Doğu’daki tarihsel gerçeklerle bağdaşmıyordu. Arap kamuoyu

³⁹ E. Kürkçüoğlu, *Türkiye’nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası*, s. 41.

⁴⁰ Aynı eser, s. 53.

Batı dünyasına dostluk bağları ile bağlı değildi. Araplar kendilerini Batı tarafından aldatılmış sayıyorlardı. Birinci Dünya Savaşında Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Batı ile işbirliği yapmış, fakat bağımsızlıklarına kavuşmak yerine Avrupa'nın yarı sömürgesi durumuna düşmüşlerdi. İkinci Dünya Savaşı'nın sonuçları gerçi özlemini çektikleri bağımsızlıklarına güç kazandırmıştı, fakat Batı, Orta Doğu'daki askerî üsleriyle bu bölgeden tamamiyle çekilmiş değildi. Bu durumda Batı ile bir savunma sistemi içinde birleşmek, onlara göre eski düzenin devamı demek olacaktı. Ayrıca İsrail'in kurulmasından da Batılı ülkeler sorumlu tutuluyorlardı. Türkiye'nin de 1949 Martında Telaviv'i tanıması, 1950 Temmuzunda İsrail ile 840 000 dolarlık bir ticaret anlaşması imzalaması ve nihayet 1952 Şubatında elçilik düzeyinde diplomatik ilişkiler kurması, Türk-Arap soğukluğunun temel taşı oluyordu. Türk-Arap ilişkilerine gölge düşüren bu nedenler yanında, iyimserliği gerektirecek bazı gelişmeler de olmuştu. Mısır'da 1952 Temmuzundaki ihtilal sonucu krallığın devrilerek cumhuriyete yönelik bir idarenin kurulması, Ankara'nın ümitlerini arttırmıştı. Böylece Mısır da Türkiye'ye benzer bir adım atmış oluyor ve ihtilalin liderleri General Necip ve Albay Nasır Atatürk'ün reformlarını öven demeçler veriyorlardı.

Fakat 1955 yılına gelindiğinde ortada bu iyimserlikten eser kalmıyacaktı. Herşeyden önce Mısır'ın dış politikası ile Ankara'nın diplomasisi farklıydı. Kahire'nin Moskova ile değil, Londra ile çözümlenecek sorunları vardı. İngiltere'nin Süveyş'de üslenmesi, Mısırlılara milli bağımsızlıkları yönünden onur kırıcı geliyordu. İngiltere Kanal'dan çekilmeden, onlar kendilerini tam egemen sayamıyacaklardı. İşte böyle bir ortamda, Ankara'nın Kahire'yi Batı'ya yönelik bir savunma sistemine sokmak istemesi olanaksızdı.

Ancak 1954 Ekiminde, Mısır ve İngiltere'nin Süveyş Kanalı konusunda anlaşmaya varmaları Türkiye'nin ümitlerini yeniden canlandırdı⁴¹. Kahire'nin Londra ile anlaşması, Batı ile işbirliği yapmak

⁴¹ Bu anlaşma ile İngiltere 20 ay içinde Mısır'da bulunan askerlerini çekmeyi taahhüd ediyor, ancak Mısır, Arap Ülkeleri Birliği'nin bir üyesi veya Türkiye'nin saldırıya uğraması halinde Süveyş'deki üslerinden yararlanmak hakkını elde ediyordu. Tabii ki durum normale dönünce anılan üsler derhal boşaltılacaktı. Anlaşmanın süresi yedi yıl idi, fakat Mısır 1956 Süveyş bunalımından sonra bu anlaşmayı feshedecekti. Bk. E. Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası*, s. 56-7.

istememesinden değil, Süveyş'deki İngiliz üslerinin hiç olmazsa birbuçuk yıl içinde boşaltılmasını sağlamasından ileri geliyordu. Bu andlaşma yapılmadan önce çekimsiz bir tutum içinde olan Irak Başbakanı Nuri Sait, sonradan savunma ittifakı konusunda daha cesur davranmaya başlamıştı. Böylece 12 Ocak 1955'de yayınlanan bir ortak bildiride, Orta Doğu'nun güvenliği için Türkiye ve Irak'ın aralarında bir andlaşma yapmayı kararlaştırdıkları açıklandı.

Bu ortak bildiriye 12 Ocak'ta Bağdad'ta imzasını koyan Menderes, aynı heyecan ve iyimserlik içinde Şam'a gelince (14 Ocak) hayal kırıklığına uğramıştı. Suriyeliler savunma andlaşmasından çok Hatay sorununu görüşmek istiyorlardı. Ayrıca sokaklarda öğrenciler tarafından Türkiye'ye karşı yapılan gösterilerde, Menderes, Hatay'ı ele geçiren bir ülkenin başbakanı olması yanısıra, Amerikan emperyalist taktiklerinin bir ajanı olarak da nitelendiriliyordu⁴². 15 Ocak'ta Beyrut'a gelen Türkiye Başbakanı Lübnanlıları da çekimsiz bulmuş ve Ankara'ya eli boş olarak dönmüştü.

Menderes, Arap Ülkeleri Birliği içinde Bağdad ile Kahire arasında süregelen gizli liderlik yarışmasını da görememişti. Batıya yönelme eğilimi güden Nuri Sait'i yıpratmak için Nasır fırsat kolluyordu. Nitekim 22 Ocak-6 Şubat arasında Arap devletleri başbakanları düzeyinde ve Nuri Sait'in katılmadığı toplantılar sonucunda, Bağdad dışında hiçbir hükümetin Batılı bir güvenlik sistemine girmeyeceği saptanmıştı. Hattâ Kahire radyosu 25 Ocaktaki yayınında, İsrail dostu Türkiye ile imzalanacak bir ittifakın Arap davasına ihanet olacağını duyurmuştu⁴³. Menderes ise gerek kardeşlik gerek komşuluk sloganlarıyla Nasır'ı ikna etmeye çalışıyordu. Bunun için de Mısır Başbakanını Türkiye'ye davet etmiş, gerekirse kendisinin Kahire'ye gelebileceğini açıklamışsa da, bütün bu girişimler Nasır tarafından geri çevrilmişti⁴⁴. Fakat herşeye rağmen Türkiye ve Irak 24 Şubat 1955'de Bağdad Paktını imzalamışlardı. Bu andlaşmaya 4 Nisan'da İngiltere, 23 Eylül'de Pakistan ve 8 Ekim'de de İran'ın katılmasıyla Orta Doğu'da bir blok ayrımı oluşacaktı. Pakta karşı tepkiler önce Mısır'ın 20 Ekim'de Suriye ile bir savunma andlaşması imzalaması ve bir hafta sonra Irak'daki Haşimi sülalesinin amansız düşmanı

⁴² A. Sandjian, "The Question of Alexandretta" s. 388-9.

⁴³ E. Kürkçüoğlu, s. 62.

⁴⁴ *Ayın Tarihi*, Ocak 1955, No: 254 s. 118-119.

Suudi Arabistan'ın da bu ittifaka katılmasıyla başlayacaktı. Türkiye bunun üzerine Ürdün'ü Bağdad Paktına sokmak istemiş ve Cumhurbaşkanı Bayar özellikle bu amaçla 1955 Kasımında Amman'a gelmişti. Fakat gerek Kahire'deki yüksek frekanslı "Arapların Sesi" radyosunun propagandası, gerek Suudi Arabistan'dan gönderilen para etkisini göstermiş, Filistinli mülteciler Amman sokaklarında Bağdad Paktına karşı gösterilerde bulunmuşlardı. Böyle bir baskı altında kalan Ürdün de pakta girecek durumda değildi⁴⁵.

Öte yandan ordusunu güçlendirmek çabasındaki Mısır'ın İngiltere'den sağlayamadığı silâhları, 1955 Ekiminde Sovyet blokundan alması ve bu nedenle Karadeniz'den Akdeniz'e uzanan Sovyet deniz trafiğinin gün geçtikçe yoğunlaşması, Ankara'nın Kahire ile işbirliği ümitlerini tümüyle yitirmişti. 1956 Kasımında patlayan ikinci Arap-İsrail savaşı ise, Bağdad Paktının temellerini de sarsmaya başladı. Bu savaştan faydalanmak isteyen İngilizlerin, müttefiklerine haber vermeksizin Fransızlarla birlikte Süveyş'de giriştikleri işgal hareketi, özellikle Nuri Sait'i çok güç bir durumda bırakmıştı. Irak'daki kamuoyu kulaklarını kendi hükümetlerinden çok Kahire'ye çevirdiklerinden, gerek Mısır gerek Suriye basını, bu ülkede bir ihtilal çıkartmak amacıyla Bağdad'ın İsrail'e savaş için yakıt dahi verdiğini ileri sürüyorlardı⁴⁶. Irak Başbakanı da Pakttan çekilmek kararını almıştı ki, Menderes bütün gücünü kullanarak onu bu fikrinden caydırdı.

Nuri Sait'in kırılan onurunu düzeltmek Türk-İsrail ilişkilerinin yeniden gözden geçirilmesini gerektiriyordu. Ankara daha önce Telaviv'e yapmış olduğu bir açıklamada, Bağdad Paktı'nın İsrail'e karşı bir ittifak düzeni olmadığını bilinmesini istemişti. Fakat 26 Kasım'da İsrail elçisi Dışişleri Bakanlığına çağırılmış ve Filistin sorununa kesin bir çözüm yolu bulununcaya kadar Telaviv ile ilişkilerin maslahatgüzarlık düzeyinde yürütüleceği kendisine söylenmişti⁴⁷. Menderes böyle bir politika ile Bağdad Paktı ve Arap Ülkeleri Birliği arasındaki soğukluğun giderileceği kanısındaydı. Türk elçisinin Telaviv'den geri çekilmesiyle, Türkiye artık İsrail'in dostu olarak tanımlanamazdı. Fakat bu manevra da Nasırcı Arap politikasını etkilemedi. Menderes

⁴⁵ D. Peretz, *The Middle East Today*, New York, 1963, s. 313.

⁴⁶ *Cumhuriyet*, 20 Kasım 1956.

⁴⁷ *Cumhuriyet*, 27 Kasım 1956.

Paris'deki yıllık Atlantik Paktı Konferansında yapmış olduğu konuşmada (17 Aralık 1956), Arap tezini savunmak şöyle dursun, İsrail sorununa değinmediği için de kınanmıştı. Türkiye Başbakanı da, bundan sonra Ankara-Kahire ilişkilerinin bozulmasındaki bütün sorumluluğu Nasır'a yüklüyor, ancak Nuri Sait'i gücendirmemek için, Bağdad Paktı toplantılarının İngiltere dışında yalnız müslüman üyeler arasında yapılmasına razı oluyordu ki, bu durum 1957 sonlarına kadar sürdü.

Fakat 14 Temmuz 1958'de, Irak'daki ihtilâl sonucu krallığın devrilmesi ve Başbakanın da öldürülmesiyle, Ankara Orta Doğu'daki en sadık dostu Nuri Sait'i kaybetmişti. Devrik Iraklı liderlerin, aynı günün sabahı Bağdad Paktı konferansına katılmak üzere İstanbul'a gelmeleri bekleniyordu. Cumhuriyetin yöneticilerinin bu ihtilâle karşı ilk andaki tepkileri çok sert olmuştu. Hükümetin ileri gelenleri bunu yıkıcı bir komünist taktiği veya Nasır'ın entrikası sandıklarından, duruma karışmak eğilimini dahi gösterdiler. Nitekim Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Irak'a yapılması gereken bir askerî müdahaleyi Bayar ile Menderes'e kabul ettirmiş ve konuyla ilgili stratejik plânların hazırlanmasına başlanmıştı. Bu girişimler kabinede resmi olarak görüşülmediği gibi, konu Meclise de getirilmiş değildi. Ancak bir taraftan güney sınırında yığınak yapıldığına dair Moskova'nın protestosu, öte yandan Washington'un uyarıları ve özellikle Batılı ülkelerin Irak'daki Kasım rejimini tanımaya yönelmeleri, 31 Temmuzda da Ankara'nın Bağdad'ı tanımasıyla sonuçlanmış ve çıkması olağan bir bunalım önlenmişti⁴⁸.

Irak bundan sonra Bağdad Paktı toplantılarına katılmadı ve 24 Mart 1959'da ittifaktan resmen çekildiğini bildirirken, Bağdad Radyosu da "Emperyalizm ile olan son bağın koparıldığını" duyuruyordu⁴⁹. Böylece bu savunma sistemi hem Araplığını hem de adını kaybetmiş oluyordu. Geriye kalan üyeler de, 1957 Martındanberi ittifakın askerî komitesinde yer alan Amerika ile birlikte, 30 Nisan 1959'dan itibaren yeni ismiyle Merkezi Andlaşma Sistemi (CENTO) adı altında çalışmalarını sürdürmeye koyuldular. Zaten savunma merkezinin Ankara'ya getirilmesi 23 Ekim 1958'de kararlaştırılmıştı.

⁴⁸ E. Kürkçüoğlu, s. 132, 134.

⁴⁹ Aynı eser, s. 129.

Türkiye Bağdad Paktına Arap ülkelerini de katarak, ona Orta Doğu'da NATO'nun küçük bir modelini vermek atılımında nasıl başarıya ulaşamadıysa, büyük savaş öncesindeki Balkan Paktını canlandırmak çabalarından da olumlu bir sonuç alamamıştı. Cumhuriyetin 1945 yılında bu yolda girişimlerde bulunması, ideoloji ve politika yönünden Ankara ile hiçbir ortak noktası olmayan Belgrad ve Bükreş'te ilgi uyandırmamıştı. Türk diplomatları Balkanlar'dan gelecek Sovyet baskısını hafifletmek amacı ile komşularını böyle bir ittifak altında toplanmaya çağırıyor, fakat Romanya ve Yugoslavya'nın Moskova'nın uydusu durumuna düştüklerini unutuyorlardı.

Türk - Bulgar ilişkilerinde ise, 1912 ortamına benzer gelişmelerin varlığı da, 1946 yılında ortaya çıktı. Çünkü Sovyet Rusya Bulgaristan'ı da kullanarak Türkiye üzerindeki baskısını arttırmak yoluna gidiyordu (Bk. s. 280). 1947'de Amerika'nın Türkiye'ye yardıma başlaması derhal tepkisini göstermiş ve Cumhuriyetin konsoloshanelerine giden Bulgaristan Türkleri bu binalardan çıkar çıkmaz tutuklandıklarından, artık Türkiye temsilciliklerine gidemez olmuşlardı. Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1950 Haziranında patlak veren Kore savaşına bir gönüllü tugayı göndermek kararı alınca (Ağustos, 1950), Ankara ve Sofya arasındaki soğuk savaş daha da yoğunlaştı. Batı ile işbirliği yapmasından dolayı, gerek Türkiye'yi cezalandırmak ve gerekse ekonomisini de sarsmak için, Sofya Ankara ile 18 Ekim 1925'de yaptığı göçmen andlaşmasını çiğniyerek, 250 000 Türkün üç ay içinde ülkeden çıkarılacağını bildirdi⁵⁰. 25 yıl önce yapılan andlaşmaya göre, Bulgaristan'da kalmak isteyen Türkler göç etmeye zorlanmıyacak ve gidecek olanlara ise, gerek taşınmaz mallarını satmak gerek taşınır mallarını yanlarında götürmek üzere yeterince vakit verilecekti. Göçmenlerin paralarını Bulgaristan'dan Türkiye'ye transfer etmeleri olanağı da, bu andlaşmanın kapsamı içindeydi. Ancak 1950'de durum tamamiyle değişmiş ve Bulgar hükümeti o kadar yüksek oranda satış vergileri koymuştu ki, Türklerin çoğu mallarını olduğu gibi bırakıp ülkeyi terk ettiler.

1950 ve 1951 yıllarında 154393 göçmenin Kapıkule'den yurda girmesiyle, Bulgarlar Türkiye'ye göçmen sokmaktaki amaçlarında başarılı olamamışlardı. Yurdun çeşitli yerlerinde göçmen misafirhane-

⁵⁰ H. L. Kostanick, *Turkish Resettlement of Bulgarian Turks, 1950-53*, Berkeley, L. A., 1957, s. 67.

leri ve kamplar kurulmuş, soydaşların iskân politikası pürüzsüz uygulanmıştı. Bütün bu çalışmaları Cumhuriyetin hazinesi tek başına karşılayacak durumda olmadığından, Amerika Marshall yardımına on milyon dolarlık ek bir ödenek koymuştu. Fakat çingenelerin de sahte pasaportlarla gönderildiği ileri sürülerek, Türk-Bulgar sınırı 1950 Ekim ve Aralık ayları arasında kapatılmış, sonra da 8 Kasım 1951 ile 20 Şubat 1953 arasında aynı nedenle uzun bir süre açılmamıştı. Ancak bu kez Bulgaristan, artık Türkiye'nin kendisine karşı "düşmanca bir politikanın sürdürüldüğü ülke" olduğunu belirterek, göç etmek isteyen Türklere vize vermemişti⁵¹. Böylece Türkiye'ye gönderilenlerle Bulgaristan'da kalanlar arasında bir aile dramı yaratılmış oluyordu. Sınır kapıları ise 1956'dan önce normal ulaşımına açılmıyacaktı.

Bulgaristan ile ilişkiler sertliğini sürdürürken, eski Balkan Paktı Yunanistan'ın öncülüğü ile birdenbire olumlu bir yola girdi. Bu gelişmede Yugoslav lideri Tito'nun Stalin ile arasının açılmasının rolü büyük olmuştu. Sovyetler Birliği, İkinci Dünya Savaşın daki Alman saldırısı yüzünden bir hayli yıpranmış olan endüstrisini ivedilikle kalkındırmak çabası içinde, uydularının yer altı ve yer üstü kaynaklarına el koymuştu. Fakat Tito buna boyun eğmeyince Sovyet blokundan kovulduğu gibi, eski müttefiklerinin saldırısına uğramak tehlikesiyle de karşılaşmıştı (Ağustos, 1948). Bu yüzden Makedonya'daki komünist Rum gerillaları Yugoslavya'daki barınma ve ikmal olanaklarından yoksun kalarak eylemlerini yitirmişlerdi. İşte bu gerginlik Atina'nın çok işine yaradı ve Yunanistan 1952'de, gerek Yugoslavya ile ilişkilerinin düzeltilmesi, gerek se bu ülkenin de savunma sistemine katılmasının sağlanabilmesi için Türkiye'den arabuluculuk yapmasını istedi. Türk diplomatları memnunlukla bu görevi yerine getirdiler ve 28 Şubat 1953'de, Stalin Kremlin'de ölüm yatağındaiken, Ankara'da üç ülke arasında bir dostluk ve yardımlaşma andlaşması imzalandı⁵². Bundan sonra Tito 1954 Nisanında Ankara'ya resmi bir ziyarette bulunmuş, yapılan görüşmelerde kendisinin Haziranda Atina'ya gitmesi ve bir savunma paktının imzalanması kararlaştırılmıştı.

Dışişleri Bakanı Profesör Fuad Köprülü, Yugoslavya'nın Bled şehrine giderek, 9 Ağustos 1954'de 20 yıl süreli savunma andlaşmasını

⁵¹ Aynı eser, s. 64.

⁵² *Zafer*, 1 Mart 1953.

imzalayınca, Balkan Paktı, Atatürk'ün 1935 lerde tasarladığı şekilde oluşuyor, fakat gene de kâğıt üzerinde kalıyordu. Çünkü aradan iki yıl geçtikten sonra dahi, bu uzun süreli andlaşmanın hiçbir uygulanması yerine getirilmiş değildi. Kıbrıs sorunu nedeniyle Ankara-Atina ilişkileri bozulduğundan, Yunanistan Balkan Paktı görüşmelerine katılmıyordu. Türkiye de bütün ümitlerini Belgrad'a bağlamış, fakat Yugoslavya'nın politikasını yeterince değerlendirememişti. Çünkü Tito daha Bled'de imzalanan andlaşmanın mürekkebi kurumadan tutumunu değiştirmeye başlamıştı. Yugoslav lideri, Stalin'in ölümünden bir süre geçtikten sonra, Batı'ya dönük bir diplomasi yerine, NATO ve Varşova paktları dışında tarafsızlığa yönelen bir politika uygulamak kararını vermişti. Kıbrıs'ta çıkan Türk-Yunan anlaşmazlığı da, Yugoslavya'ya hiçbir sorumluluk yüklemeyen Bled pak-tından sessizce çekilebilmesi için güzel bir fırsat hazırlamıştı.

Kıbrıs sorunu 1955'den önce, Türk dış politikasında resmen yer almamıştı. İkinci Dünya Savaşı öncesindeki İtalyan tehlikesi, Ankara ve Atina'nın çeşitli anlaşmazlıklarına son vermelerini sağlamış ve bu bu iki hükümet, büyük savaşın sonunda milli varlıklarını tehlikeye sokan komünizme karşı da işbirliği yapmak gereğini duymuşlardı. Fakat Kıbrıs'taki Rum toplumunun *Enosis* istekleri, 1950'de artık tümüyle meydana çıktığından, Atina bu kıpırdanışlar karşısında ilgisiz kalamazdı. Türk diplomatları ise, 1923'lerde olduğu gibi, İngiltere'nin Ada'dan çekilmesine hiç olanak tanımadıklarından NATO'ya girme çabalarının sürdürüldüğü bir dönemde Yunanistan'ı gücendirmek istemiyorlardı. Örneğin, Milli Türk Talebe Birliği'nin 23 Ocak 1950'de Kıbrıs'taki Türk toplumunun haklarının korunması için düzenlediği mitingi doğru bulmayan Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak şöyle diyordu:

*“Kıbrıs meselesi diye bir şey yoktur. Çünkü Kıbrıs İngiltere'nin haki-miyet ve idaresi altındadır. İngiltere'nin bu adayı başka bir devlete dev-retmek hususunda en küçük bir niyet ve temayülü olmadığını biliyoruz. Bu hususta tam kanaatimiz vardır. Kıbrıs'ta yapılan şu veya bu hareket, bu vaziyeti değiştiremez, değiştirmeyecektir”*⁵³.

Türkiye'nin tutumu Yunanlıları memnun ettiği kadar, onlara bu konuyu komşularına açmak cesaretini de vermişti. Fakat Atina

⁵³ *Aynı Tarihi*, Ocak, 1950, No: 194, s. 48.

da Ankara gibi sabırlı olmak istemiş, ancak 1954 yılına gelindiğinde kamuoyunun baskısına daha fazla dayanamayacağından, durumu Türk yöneticileriyle görüşmek kararını almıştı. Menderes'in 7 Haziran'da Yunanistan'a gelmesi gerekli ortamı hazırlamıştı. Fakat elçi Ferit Gökçen bütün gücünü harcayarak bu ziyarette Kıbrıs'tan söz açılmamasını sağladı⁵⁴. Nihayet 9 Ağustos'ta Yugoslavya'daki askerî paktın imzalanmasını fırsat bilen Yunan Dışişleri Bakanı Stefanopulos, konuyu Fuad Köprülü'ye açınca, o da "Kıbrıs meselesi diye bir şey yoktur" diyerek konuşmaya girmekten kaçınmıştı⁵⁵. Fakat her iki ülke basınında Kıbrıs hakkında büyük başlıklı yazıların çıkması ve Yunanistan'da bazı mitinglerin yapılması üzerine, Menderes İzmir'in kurtuluşu şenlikleri arefesinde (8 Eylül 1954) konuya ilk kez değinerek, Yeşilada'nın Yunanistan'a verilmesinin asla söz konusu olamayacağını belirtmiş ve 9 Eylül'de İzmir'de yapılacak büyük bir gösteriyi önlemişti⁵⁶.

Yunan Başbakanı Papagos da, artık harekete geçmek kararını almış ve sorunu Birleşmiş Milletlere götürmeden önce, son bir kez Ankara ile görüşmek istemişti. Papagos görevine 30 Eylül'de başlayan yeni elçi Settar İlksel'i makamına çağırarak, İngiltere'nin Kıbrıs'tan çekilmek eğiliminde olduğunu, dolayısıyla Türkiye ve Yunanistan'ın aralarında bir taksim projesi oluşturarak Londra ile masa başına oturmalarını önermişti. Ankara ise Londra'nın böyle bir eğilimde olduğunu hiç sanmadığından, İngiltere'yi gücendirecek bir atılımda bulunmak istemiyordu. Yunanistan bunun üzerine Birleşmiş Milletlere başvurunca, NATO'nun doğu kanadında çıkması olağan bir bunalımı önlemek amacıyla, Amerika ağırlığını ortaya koymuş ve Kıbrıs sorunu 17 Aralık 1954'de geçici olarak gündemden çıkarılmıştı⁵⁷.

1955 yılına girildiğinde, Rum kamu oyunun *Enosis* isteğini artık tamamiyle benimseyen Atina, Yeşilada'da Yunan Albayı Grivas'ın örgütlediği EOKA'nın (Kıbrıs Savaşçıları Millî Örgütü) 1 Nisan'da İngiliz yönetimine karşı başlattığı şiddet hareketlerini dolayı

⁵⁴ S. G. Xydis "Toward Toil and Moil in Cyprus" *Middle East Journal*, (1966), cilt 20, s. 12.

⁵⁵ Aynı.

⁵⁶ *Zafer*, 9 Eylül 1954.

⁵⁷ S. G. Xydis, "Toward Toil and Moil in Cyprus", s. 17.

olarak destekliyordu. Ada'daki durumdan endişeye düşen Türk toplumu ise, Ankara ile daha etkin bir dayanışma sağlamak için, 1945'de kurulan Kıbrıs Millî Türk Halk Partisi'ne, Kıbrıs Türktür Partisi adını vermişti ⁵⁸.

Kıbrıs'taki toplumlar arasında başlayan kutuplaşma, İngiltere'nin EOKA hareketleri karşısında Ada'nın geleceğini görüşmek üzere Türkiye ve Yunanistan'ı 31 Ağustos 1955'de Londra'da bir konferansa çağırmasıyla, kendisini Ankara ve Atina arasında da gösterecekti. Fatin Rüştü Zorlu Ada'da İngiliz yönetiminin devamını kabul edeceklerini, fakat bunun dışında Kıbrıs'ın Türkiye'ye geri verilmesi tezini savunuyordu ⁵⁹. İngiltere de Türkiye gibi *Enosis* formülünü kabul etmemişti. Böylece 8 Eylül'de dağılan konferans gerginliği arttırmış, çıkan anlaşmazlık da Türk-Yunan basını ve kamu oylarına bütün şiddetiyle yansarak 25 yıllık dostluğa derhal son vermişti. 1955 güzündeki bu gelişmeler Kıbrıs'ı millî bir sorun durumuna getirmiş ve "Kıbrıs Türktür" deyiimi bütün yurttan benimsenen bir ilke olmuştu. 1957 yılına gelindiğinde bu sloganın yerini "Ya Taksim, Ya Ölüm" alıyordu. İngiliz koloniler Bakanı Selwyn Llyod'un Ada'dan geçen 35 inci paralelin kuzeyinin Türkiye ve güneyinin de Yunanistan'a bırakılması gibi bir çözüm yolunu Ankara olumlu karşılamışsa da, Atina buna yanaşmamıştı. Artık 1958'de her iki ülke savaşın eşiğine gelmişken, Bulgarların Batı Trakya sınırında yığınak yapmaya başlamaları, Türk-Yunan anlaşmazlığının sunî bir şekilde giderilmesine yol açmıştı ki, bu gelişmede Amerika'nın rolü büyük olmuştu ⁶⁰.

1958 Aralık ayında toplanan Atlantik Paketi konferansında Zorlu ve Yunan Dışişleri Bakanı Averof arasında başlayan yaklaşım, Menderes ile Başbakan Karamanlis'in imzalarını 8 Şubat 1959'da Zürih'de bir araya getirmişti. Yunanistan'ın *Enosis*'den, Türkiye'nin de *Taksim*'den vazgeçmesiyle oluşacak bağımsız Kıbrıs'ı yaratan diğer bir andlaşmanın ayrıntıları da, 19 Şubat'ta Londra'da İngiltere, Türkiye, Yunanistan, Kıbrıs Türk toplumu Başkanı Dr. Fazıl Küçük

⁵⁸ F. A. Vali, *Bridge Across the Bosphorus, The Foreign Policy of Turkey*, Baltimore + London, 1971. s. 234.

⁵⁹ *Zafer*, 2 Eylül 1955.

⁶⁰ P. Pipinellis, "The Greco-Turkish Feud Revived", *Foreign Affairs* (1958-9), cilt 37, s. 312.

ve Rum Toplumu Başkanı Başpiskopos Makarios tarafından imzalanmıştı.

Daha önce kaçırılan çok önemli fırsatlara rağmen, Yeşilada'nın yeni statüsü bir bakıma Türk diplomasisinin zaferi oluyordu. Kıbrıs Anayasası ile Türkler hukukî yönden Rum çoğunluğunu dengelemekle kalmıyor, aynı zamanda Ada'nın yönetimine eşit koşullar altında katılabiliyorlardı. Özellikle Türk Cumhurbaşkanı Yardımcısı Dr. Küçük'ün veto hakkı Devlet Başkanı Makarios ile aynı güçte idi. Bundan başka Ankara, Atina ve Londra arasında yapılan bir garanti andlaşması, bu üç devlete Ada'daki anayasanın yürütülmesini izlemek ve uygulamanın herhangi bir şekilde aksaması halinde, gerek tek başlarına gerek birlikte duruma müdahale etmek hakkını da tanıyordu.

Türk diplomasisinin Kıbrıs için bir garanti andlaşması yapılmasına gerek duymasında ne kadar yerinde hareket etmiş olduğu, Ada'nın 1963 yılında yeni bir bunalıma asürüklenmesiyle kendisini gösterecekti. 1959 andlaşmaları *Enosis* için çarpışmış olan EOKA'cılar arasında büyük bir şok tesiri uyandırmıştı. Fakat Makarios Grivas'a bunun geçici bir uzlaşma olduğunu söylemişti. Başpiskopos Londra'da bir oldu bitti ile karşılaştığını iddia ediyor ve andlaşmaları imzalamıyacak olsaydı, Türkiye'nin Kıbrıs'ı taksim olanağına kavuşmuş bulunacağını belirtiyordu⁶¹.

Bu sırada 1960 Kıbrıs Anayasasının uygulanmasından çıkan çeşitli zorluklar derhal kendisini gösterdi. Bunların en başında belediyeler sorunu geliyordu. Türk toplumu Lefkoşa, Magusa, Larnaka, Lemasun ve Baf'ın Türk kesimlerindeki belediyelerin hukukî statülerinin de hükümetçe tanınmasını istiyordu. İngiliz yönetimi 1958'de bu belediyeleri tanımıştı. Fakat Ada'nın yönetimini Türklerle paylaşmak istemedikleri kadar, *Enosis* özlemlerinden de vazgeçmeyen Rumlar böyle bir yetkiyi vermiyeceklerdi. Zaten Anayasa'ya bazı değişiklikler getirmek için fırsat kollayan Cumhurbaşkanı Makarios, 1963 Kasımının son haftasında istediğine kavuşmuştu. Bir taraftan Amerika Cumhurbaşkanı Kennedy'nin öldürülmesinin dünyada yarattığı büyük heyecan, öte yandan Yeni Türkiye Partisinin Cumhuriyet Halk Partisi ile koalisyon ortaklığını bozarak hükümet bunalımı yaratması, Başpiskopos'un arayıp da bulamayacağı bir ortamdı. Böylece o da

⁶¹ G. Stephens, *Cyprus, A Place of Arms*, New York, 1966, s. 165-66.

30 Kasım'da Kıbrıs Anayasası'na değişiklik getirecek 13 maddeyi ilân etti. Bunların en başında Cumhurbaşkanı ve Yardımcısının veto hakkının kaldırılması geliyordu. Makarios'un bu yetkisinden vazgeçmesi, Mecliste çoğunluğu bulunması dolayısıyla hiçbir değişiklik yaratmıyor, fakat Dr. Fazıl Küçük'ün en güçlü silahı elinden gidiyordu. Türkiye ise 1960 Anayasa'sının değiştirilmesini öngören her türlü girişime kesinlikle karşı olduğunu 16 Aralık notası ile belirtince, 21 Aralık'ta Kıbrıs'ta iç savaş başladı⁶².

Zaten Rumlar sonuca zorla gidebilmek için gerekli hazırlıklarını yapmışlardı. EOKA'nın İngiliz yönetimine son vermek için başvurduğu yollar etkili olmuş, aynı şiddet eylemi ile Türklerin de sindireceği varsayılmıştı. Makarios sonuçtan o kadar emindi ki, 1 Ocak 1964'de Londra ve Zürih andlaşmalarının hükümsüz olduğunu ilân etti. Fakat sorun Kıbrıs Adası çerçevesi içinde kalmayarak, Türkiye ve Yunanistan'ın bütün cepheleri boyunca girişebilecekleri bir savaş durumu yaratacaktı. Amerika Ada'daki çarpışmaların önlenmesi için NATO birliklerinin gönderilmesini istemiş, Başpiskopos bunu kabul etmiyerek, Birleşmiş Milletler Barış Gücü'nün 14 Mart 1964'de karaya çıkmasına razı olmuştu. Barış Gücü'nün gelmesi de durumu değiştirmeyecekti. Limanları ellerinde bulunduran Rumlar, istedikleri silah ve cephaneyi Yunanistan'dan kolaylıkla getirdikleri gibi, Kıbrıs'taki Yunan birliği de meşru kontenjanı olan 950'den 5000'e doğru yükseliyordu⁶³. Bu artışı gözönüne alan Başbakan İsmet İnönü, Şubat ayında Türk birliğinin de sayısının artırılması yoluna gidileceğini ve müdahale yetkisinin de kullanılacağını açıklamış, aynı demecini Haziran başında daha kesin bir deyimle tekrarlamıştı. Fakat Amerika Cumhurbaşkanı Johnson, Ekim ayında yapılacak başkanlık seçimi dolayısıyla, ülkesindeki Rum asıllı iki milyon seçmeni de düşünerek İnönü'ye bir mektup gönderdi. 5 Haziran 1964 tarihli bu mektupta, Washington'un NATO gereği ve savunma amacıyla Türkiye'ye verdiği silahların Kıbrıs'ta kullanılmasına razı olmadığı bildiriliyordu⁶⁴.

⁶² F. A. Vali, *Bridge Across the Bosphorus*, s. 252.

⁶³ Aynı eser, s. 255.

⁶⁴ Johnson mektubunun orijinal metni için Bk: *Middle East Journal*, (1966), cilt 20, s. 386-7. Türkiye'de ilk kez *Hürriyet* tarafından 13 Ocak 1966'da yayınlanmıştır.

Johnson'un mektubu hükümet çevrelerinde büyük hayal kırıklığı yarattığı kadar, Türkiye'nin askerî politikasını da frenlemişti. Fakat bundan cesaret alan Rumların, Ağustos başında Kaymaklı'da Türklere karşı bir imha hareketine geçmeleri karşısında, Ankara'nın müdahale yetkisini kullanarak jetleri ile savaş alanlarını bombalaması ve iki Rum hücumbotunu batırmasına kimse ses çıkaramamıştı⁶⁵.

İç savaşın büyümesini önlemek amacıyla Birleşmiş Milletler soruna eğilmiş, fakat arabulucu Arjantinli Galo Plaza'nın raporu da Ankara'yı memnun etmemişti. Plaza 1959 andlaşmalarını bir kenara iterek, bağımsız bir Kıbrıs planı içinde, azınlık haklarının korunmasının iki toplum arasında çözümlenmesini öneriyordu. Girit Adasındaki örnekleri gösteren Türkiye ise, Kıbrıs'taki Türklerin haklarının Rumlar tarafından korunamayacağını son olaylardan da misaller vererek ortaya koyuyordu. Bu nedenlerle Ankara Plaza'nın planını kabul etmeyince, o da Genel Sekreter U'Thant'a 1965 Martunda istifasını sundu⁶⁶. Buna rağmen Plaza planı, Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda 31 ülke tarafından benimsenmiş ve 1965 Aralığındaki oylamada Kıbrıs'a dışardan hiçbir müdahalede bulunulmaması oy çoğunluğu ile kabul edilmişti. Makarios'a diplomatik bir başarı kazandırdığı gibi, *Enosis* kapısını da açan 31 devlet önerisi, Asya-Afrika Bloku yanında Uruguay ve eski müttefik Yugoslavya'nın da imzalarıyla ortaya çıkmıştı. Türkiye ise Londra ve Zürih andlaşmalarının meşruluğunda direniyordu. 1967 Nisanında Yunanistan'daki bir askerî darbe sonucu yeni bir hükümetin kurulması, Cumhuriyetin yöneticilerini Atina ile görüşmeye yöneltti. 9 Eylül'de Keşan ve 10 Eylül'de Dedeağaç'ta yapılan 13 saatlik iki toplantı da hiç bir sonuç vermedi. Başbakan Süleyman Demirel 1959 andlaşmalarına uyulmasını isterken, Yunanlılar da *Enosis*'de ısrar ettiler⁶⁷.

1964 Ağustosunda olduğu gibi, EOKA'cılar bu kez 15 Kasım 1967'de gene sonuca zorla gitmek eğilimini gösterip Boğaziçi ve Geçitkale köylerini yıkınca, Demirel hükümeti aynı gece saat 21'de Kıbrıs'a müdahale yetkisini kullanmak kararını aldı. Ancak ertesi sabah 04'de Washington'un arabulucu Cyrus Vance'i göndereceğini bildir-

⁶⁵ *Milliyet*, 9 Ağustos 1964.

⁶⁶ F. Vali, s. 256.

⁶⁷ Bk. *Cumhuriyet*, 10, 11, 12 Eylül 1967.

mesi üzerine askeri harekât geçici olarak durduruldu. Fakat Ankara Atina'ya bir ulti-matom vererek, EOKA örgütü Başkanı Grivas ve 950 kişilik kontenjanı aşan Yunan askerlerinin Kıbrıs'tan geri çekil-memesi halinde savaşa gireceğini bildirdi. Amerika'nın gözlemcisi Cyrus Vance'in de aracılığı ile, Yunanistan'ın 16 Ocak 1968'e kadar birliklerini geri çekmesiyle, bir savaş tehlikesi daha giderilmiş olu-yordu.

Bu bunalımdan sonra Makarios'un 1963'denberi Ada'ya sok-madığı Rauf Denктаş'ın Kıbrıs'a gelmesine müdahale etmemesi ve barikatların da kaldırılmasıyla gerginlik bir hayli yumuşayacaktı. Fakat 1960 Anayasası artık bütün işlerliğini kaybettiğinden, Türk toplumu da haklarını savunabilmek için Denктаş'ın başkanlığında geçici bir yürütme kolu kurmuştu. Rum toplumu başkanı Klerides ile Denктаş arasında 1968 yazında başlayan görüşmeler, 1970'de Türkiye, Yunanistan ve Birleşmiş Milletler temsilcilerinin de katıl-masıyla genişletilmiş toplumlararası görüşmeler olarak sürdürül-müştür. Oysa bu üç yıllık süre içinde sık sık kesintiye uğrayan ko-nuşmalardan hiçbir olumlu sonuç alınamamıştı. Dış görünüşte çok yapıcı olduğu sanılan bu gelişmelerin arkasında Makarios'un par-mağı vardı. Başpiskopos Atina'daki Cunta yönetimiyle fikir ayrılığına düştüğünden, Enosis politikasını ertelemiş ve bu yüzden EOKA lideri Grivas ile arası açılmıştı. Makarios, gerek Rum yönetiminin Ada'yı fiilen idare etmesi, gerek Kıbrıs'taki sosyo-ekonomik koşulları örnek göstererek, Yunanistan'ı bir süre dümen suyunda sürükleyeceği kanısındaydı. Ada'daki iş olanakları son derecede kısıntılı olan Türk-ler, daha çok İngiltere, Kanada ve Türkiye'ye yöneliyor ve 1971'den itibaren de çekici bir göçmen ülkesi olan Avustralya'ya gidiyorlardı. Böylece uzun vadeli bir oyalama politikası uygulamayı öngören Ma-karios, 1960'dan çok daha kısıntılı bir şekilde saptanacak bağımsız bir Kıbrıs Anayasasını Türkiye'ye kabul ettirmek amacını güdüyordu. Fakat EOKA'cılar onun kadar sabırlı olamadıklarından, Kıbrıs'taki Rum toplumu 1973'de kendi arasında bir iç savaşa sürüklenmişti.

Türkiye Kıbrıs bunalımlarında NATO'lu müttefiklerinden bek-lediği desteği görememişti. Amerikan 6 ıncı Filosunun 1964 Şubatında Kıbrıs Çıkarma Birliğine engel olduğu yolundaki söylentiler yanında, Başkan Johnson'un mektubu daha basında açıklanmadan kamu

oyunca da duyulmuştu⁶⁸. Ayrıca 1964 Ağustosunda Ankara'da yapılan Kıbrıs mitinglerinde yeni bir ses duyuluyordu : "Yankee Go Home". Kamu oyununda Amerika'ya karşı duyulan bu gibi tepkileri, 1965 seçimleri sonucu Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gelen İşçi Partisi temsilcileri de dile getiriyor ve liderleri Mehmet Ali Aybar Atlantik Paktından çekilmek tezini savunuyordu. Türkiye İşçi Partisinin bu görüşü çeşitli yüksek öğrenim öğrenci kuruluşları tarafından da benimsenmişti. 1967 yılına kadar, İstanbul'a gelen 6 ıncı Filoyu, Sarayburnunda denize siyah bir çelenk atarak karşılayan öğrenciler, artık 1968'de karaya çıkan Amerikan denizcilerine karşı fiziksel saldırıya da geçmişlerdi. Bu gibi davranışlarda siyasal ideoloji yönünden çeşitli etkenler egemendiler. Örneğin, 1969 Şubatındaki diğer bir donanma ziyareti, Taksim meydanında sağcı ve solcu grupların çatışmasına yol açınca, 6 ıncı Filonun Türk limanlarını ziyareti de programdan kaldırıldı.

Kamu oyununda Amerika'ya karşı duyulan tepkiler ne Cumhuriyet Halk Partisi ne de 1965'de iktidara gelen Adalet Partisi hükümetlerini radikal bir dış politika değişikliğine zorlamıyacak ve Türkiye'nin uluslararası alandaki genel çıkarları açısından NATO'dan çekilmek gibi bir atılım sakıncalı görülecekti. Fakat Kıbrıs bunalımı bir noktaya daha işaret etmişti ki, o da Türkiye'nin kendine özgü milli çıkarlarının korunmasında, her zaman olduğu gibi, tek başına bırakıldığı idi. Bu veriden hareketle, yeni diplomasi anlayışı NATO içinde bağımsız bir politika formülü getirecekti. Zira Türkiye 1952-1962 döneminde "Kraldan çok Kralcı" bir tutum içinde Atlantik Paktındaki ortaklarının çıkarlarını her ne bahasına olursa olsun savunmuştu. Örneğin, 1954'de Fransa yararına Fas ve Tunus'un bağımsızlığına karşı Birleşmiş Milletlerde oy kullanmış, 1958'de Amerika'nın Lübnan'a yaptığı askerî müdahalede Adana-İncirlik havaalanının kullanılmasına izin vermiş ve gene aynı üsden Sovyet Rusya

⁶⁸ Yazarın 1969 ve 1971'de Washington'da görüştüğü emekli Amerikan elçileri Raymond Hare ile Parker Hart, 6 ncı Filonun Kıbrıs sularında Türk Çıkarma Birliğine engel olup olmadığı sorusuna kesinlikle hayır cevabını vermişler ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin böyle bir girişime kalkıştıklarının bilgileri dışında olduğunu söylemişlerdir. Ancak her iki diplomat da, Johnson mektubunun Dışişleri Bakanlığına danışılmadan doğrudan doğruya Beyaz Saray'dan gönderildiğini ve bunu hatâli söylediklerini belirtmişlerdir.

üzerinde bazı keşif uçuşlarının yapılmasını önlememişti⁶⁹. Öte yandan gerek Moskova gerek Washington 'birlikte var olma' anlayışı içinde birbirlerine yaklaşırlarken, Ankara'nın da Sovyet Blokuna karşı çektiği duvarın arkasında saklanmasında artık fayda yoktu. Böylece 1964 yılı da Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki kapıyı aralamış oluyordu.

Sovyet Rusya da Stalin'in ölümünden sonra, 1945'den beri Türkiye'ye karşı izlemekte olduğu sert politikayı değiştirmeye yönelcekti. Moskova bu tutumunu 30 Mayıs 1953'de açıklamıştı :

"İyi komşuluk uğruna olduğu kadar, bölgedeki barış ve güvenliği de güçlendirmek amacı ile Sovyet Ermenistan ve Gürcistan hükümetleri Türkiye'deki toprak isteklerinden vazgeçmeyi uygun görmüşlerdir... Boğazlara gelince, Sovyet hükümeti, bu sorunun her iki hükümete de uygun gelecek şekilde çözümleneceği kanısındadır. Dolayısıyla Sovyet hükümetinin Türkiye üzerinde hiçbir toprak iddiası yoktur"⁷⁰.

Ankara Sovyet notasına 24 Haziran'da çok soğuk bir cevap vermiş ve Boğazların Montreux andlaşmasına göre yönetildiğini hatırlatmıştı⁷¹. Bundan sonraki on yıl içindeki ilişkilerde herhangi olumlu bir gelişme olmadıysa da, 23-26 Mart 1960 arası Paris'i ziyaret eden Sovyet lideri Krusçef bir Fransız yetkilisine, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Türkiye'ye iyi davranmadıklarını ve o fena izlenimleri silmek çabası içinde olduklarını söylemişti. Sovyet lideri bu gezisinde, Türk Elçisi Feridun Cemal Erkin'e elinden geldiği kadar iltifat etmiş ve gizli olmak kaydı ile ona ilginç bir haber vermişti. O da Başbakan Menderes'in yakın bir gelecekte Moskova'yı ziyaret edeceği idi⁷². Fakat 27 Mayıs Devrimi bu geziyi olanaksız kıldı. Öngördüğü enfastrüktür yatırımlar için Batıdan istediği kadar kredi alamıyan Menderes'in, Sovyetler Birliği'nden kredi sağlamak yoluna gideceği

⁶⁹ 1 Mayıs 1960'da pilot Garry Powers'in kullandığı U-2 keşif uçağının Sovyet göklerinde düşürülmesiyle, uçağın İncirlik'den havalanmış olduğunun anlaşılması Ankara'yı güç durumda bırakmıştı. Bk. *Milliyet* 8 Mart 1962.

⁷⁰ F. Vali, s. 174.

⁷¹ Aynı eser, s. 175.

⁷² F. C. Erkin, *Les Relations Turco-Soviétique et la Question des Détroits*, Ankara, 1968, s. 377-79. Erkin aynı kapsam ve başlıklı Türkçe eserinde bu bilgileri vermemektedir. Dışişleri Bakanlığı da 11 Nisan 1960 tarihli bildirisinde, Menderes'in Temmuz ayında Moskova'ya gideceğini ve Krusçef'in de bu ziyareti iade edeceğini bildiriyordu. *Zafer*, 12 Nisan 1960.

düşünülebilirdi. Bu istek karşısında Sovyetlerin ne gibi koşullar ileri sürecekleri kestirilemezse de, Moskova'nın 1953'den sonra Türkiye'yi Atlantik Paktından çıkaracak olanakları araştırmaya başladığı da bilinmeyen bir gerçek değildi. Nitekim Krusçef 28 Haziran 1960'da Millî Birlik Komitesi Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel'e gönderdiği özel mektupta, Türkiye'nin tüm tarafsızlığa dönmelerini öneriyordu. Oysa Millî Birlik Komitesinin 27 Mayıs sabahı kamu oyuna duyurduğu dış politika ilkeleri "NATO'ya CENTO'ya bağlıyız" idi. Gürsel vermiş olduğu cevapta, Cumhuriyetin girmiş olduğu ittifakların yükümlülüğünü yerine getirmekte devam edeceğini bildirdi⁷³.

Sovyetler buna rağmen yaklaşım çabalarını elden bırakmadılar. Dışişleri Komiseri Gromyko, meslekdaşı Feridun Cemal Erkin'e 1962 yılı sonunda davette bulundu. O da bu daveti kabul etmekle beraber bir süre erteledi. Nihayet 30 Ekim 1964'de Moskova'ya hareket ederken, Sovyetlerle görüşülecek ilginç bir konu da, artık Cumhuriyetin dış politikasında millî bir sorun haline gelmiş Kıbrıs meselesi oluyordu. Sovyet Rusya Kıbrıs sorununda 1964 güzüne değin Türk tezine yakın bir politika izlememişti. Atlantik Paktı üyesi İngiltere'nin Ada'da üsleri bulunması, Sovyetleri memnun eden bir durum değildi. 1964 Şubat'ında NATO birliklerinin barışı sağlamak için Kıbrıs'a çıkmaları söz konusu olunca, Moskova buna karşı direnmiş ve Makarios'u desteklemişti (Bk. s. 294). Fakat *Enosis* de Sovyetlerin destekliyeceği bir çözüm yolu olamazdı. Bu olasılığın gerçekleşmesi halinde, Ada'daki komünist partisi AKEL'in varlığı da sona erecekti. Dolayısıyla Moskova bağımsız ve paktlar dışında kalacak bir Kıbrıs statüsünden yanaydı.

Ancak böyle bir diplomasinin ışığı altında bile, Erkin Moskova'da Cumhuriyetin Kıbrıs tezini içtenlikle destekliyen bir yaklaşım göremedi. 6 Kasım'daki ortak bildiride daha çok yuvarlak laflara yer verilmişti. Konuşmalar sırasında Gromyko, 1963 bunalımı üzerine Türkiye'nin Yeşilada için öngördüğü Federasyon tezini uygun bulmuş ve bunu Aralık ayında Pravda gazetesine verdiği bir demeçte açıklamıştı⁷⁴. Fakat bu görüş Sovyet dış politikasının uygulanmasında hiçbir zaman yeralmayacaktı.

⁷³ *Survey of International Affairs, 1959-60*, Oxford U. Press, 1964. s. 376.

⁷⁴ F. C. Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 377.

Türk Sovyet ilişkilerinde 1964'den sonra görülen yumuşama, Cumhuriyetin Balkanlar'daki Varşova Paktı üyesi diğer komşularıyla olan münasebetlerinde de kendisini gösterecek ve 20 yıllık Türk-Bulgar soğukluğu ılımlı bir havaya girecekti. Bulgaristan 1960'dan sonra sayıları her yıl gittikçe artan Avrupa'daki Türk işçilerinin bir transit uğrağı durumuna geldiğinden, bu trafik o ülke için büyük bir gelir kaynağı oluyordu. Ulaşım olanaklarını daha da geliştirmek amacı ile, AP Ulaştırma Bakanı Sadettin Bilgiç'in 1966 güzünde Sofya'ya gitmesi, diğer ortak sorunlar konusunda da girişimlerin yapılmasına yol açacaktı. Türk-Yunan ilişkilerinin bozulması Sirkeci-Edirne demiryolunda bir takım sıkıntılar yaratmıyor değildi. Atina'nın Trakya sınırını kapatması durumunda, Edirne'ye varmadan Cumhuriyetin sınırlarından çıkarak Pityon istasyonundan geçen ulaşımın kesilmesiyle, Türkiye'nin Avrupa demiryolları ile olan bütün bağlantıları da kopmuş olacaktı. Bunun için yeni bir yol yapımı gerekiyordu. Bulgarların da böyle bir projeyi desteklemesi üzerine 1967 Ağustosunda bir andlaşma imzalandı. Türkiye Pehlivan köy'ünden Edirne'ye, Bulgaristan da Svilingrad'dan sınıra kadar demiryolu döşeyeceklerdi⁷⁵. Anılan demiryolu 1971 Eylülünde tamamlanarak hizmete açıldı.

Fakat ilişkilerdeki daha büyük bir gelişme Başbakan Todor Jirkov'un Ankara'ya gelmesi ve 22 Mart 1968'de imzalanan Türk-Bulgar Göçmen Andlaşması idi ki, bu da Bulgarların üzerine sünger çektikleri 1925 andlaşmasının (Bk. s. 288) bir bakıma yeniden yürürlüğe girmesi demek oluyordu. Böylece 1950-51 yıllarında Türkiye'ye giden ailelerinden kopmuş olanlar, 1 Nisan - 30 Kasım 1968 tarihleri arasında Bulgar makamlarına başvuracak olurlar sa, 300 kişilik gruplar halinde kendilerine pasaport verilecekti⁷⁶. Ankara göçün kısıtlanmamasını tercih ederdi, fakat Sofya ülkesinde büyük bir göç dalgasının başlamasını prestiji yönünden sakıncalı gördüğünden buna izin veremezdi⁷⁷. Bu andlaşmanın uygulanmasını Bulgarlar her ne kadar çok yavaş yürüttülerse de, Türkiye bunu bir sorun durumuna dönüştürmek istemedi.

⁷⁵ *Tercüman*, 17 Ağustos 1967.

⁷⁶ *Cumhuriyet*, 23 Mart 1968.

⁷⁷ F. Vali, s. 204.

Romanya ile olan ilişkiler ise, Bulgaristan'dan farklı bir paralelde gelişmişti. Bükreş Varşova paktı içinde bağımsız bir politika anlayışı ile daha özgür davranıyordu. Hattâ Romen lideri Çavuşesku, 1969 Martında Ankara'ya yaptığı ziyarette, ülkesinin Varşova Paktından ve Türkiye'nin de NATO'dan çekilmesi karşılığı, yeni bir Balkan Paktına dayanan güvenlik sisteminin kurulmasını önerecek kadar cesur davranmıştı. Ankara Romanya'nın bunu gerçekten yapacak güçte olmadığını bildiği gibi, NATO'dan çekilmenin de Türk diplomasisinde yeri yoktu⁷⁸.

1965 yılından sonra Cumhuriyetin Arap ülkeleriyle bozulmuş olan ilişkilerinde de iyiye doğru büyük gelişmeler görüldü. 1963-64 Kıbrıs bunalımında CENTO ortakları Pakistan ve İran dışında, Orta Doğu'daki müslüman ülkeleri tarafsız kalmak şöyle dursun Makarios'u destekliyorlardı. Böyle bir politikanın izlenmesinde Nasır ve Başpiskopos arasında varılan görüş birliğinin büyük rolü vardı. İyi bir psikolog olan Makarios, Arap milliyetçiliğinin ayrıntılarını bildiğinden, 1962 Haziranında Kahire'ye yaptığı ziyarette, Kıbrıs'taki İngiliz üslerinin hiçbir Arap ülkesine karşı kullanılmasına izin vermiyeceğini söyleyerek Arap kamu oyunun yakınlığını kazanmıştı. Başpiskopos Nasır ile daha etkin bir dayanışma sağlamak için 28 Ağustos 1964'de Lefkoşa'dan Kahire'ye uçarken, alanda 'Nasır Makarios Çok Yaşa' yazılı dövizler gezdirilmişti. Kıbrıs Cumhurbaşkanı Kahire basınına 'Ada halkının Birleşik Arap Cumhuriyetinden gördükleri yardımı asla unutmayacaklarını' söylemişti⁷⁹. Çünkü İskenderiye limanı Kıbrıs Rumları için yapılan silah trafiğine açık tutulmuştu.

Nasır'ın Makarios ile işbirliği halinde olması, Türkiye'de çok büyük tepkilerle karşılandı. Mısır'ın Kıbrıs Rumlarına silah gönderdiği söylentileri de Birleşik Arap Cumhuriyeti elçiliği önünde gösteri-

⁷⁸ Aynı eser, s. 205.

⁷⁹ *The Egyptian Gazette*, 29 August 1964. Bu ziyaret dolayısıyla üç gün süren Nasır-Makarios görüşmeleri sonundaki ortak bildiriye, Mısır Kıbrıs'a dışardan yapılan müdahaleyi kınıyor ve Ada halkına kendi sorunlarına kendilerinin çözümlenmesi olanağının verilmesini istiyordu. *The Egyptian Gazette*, 31 August 1964. Başpiskopos da tarafsız ülkelerin toplantısına katılmak üzere Kahire'ye bir kez daha 4 Ekimde giderek, Üçüncü Bloktan askeri paktlar dışında kalmayı amaç edinmiş tarafsız Kıbrıs'ı Birleşmiş Milletlerde desteklemelerini istemiş ve böylece 1965 Aralıkındaki diplomatik başarısını kazanmıştı (Bk. S. 295).

lere yol açarken, uluslararası ilişkiler konusunda fazla bilgisi olmayan vatandaşlar bile “Bu Nasır ne biçim müslümandır” sorusunu soruyorlardı. Bu sırada Arap ülkelerinde İsrail sorununu bir müslümanlık davası durumuna getirme eğilimi vardı. Türkiye de Kıbrıs meselesini bir müslüman hıristiyan uğraşı şeklinde yorumlayacak olursa, İslam ülkelerinin kendisini desteklemelerini sağlayabilirdi. Dolayısıyla Birleşmiş Milletler üyesi 36 İslam ülkesinin 1965 Nisanında Cidde’de yaptıkları kongrede, Türk heyetinin sunduğu karar tasarısı oy birliği ile geçmişti. Buna göre, Kıbrıs’taki hıristiyanlar tarafından ezilen müslümanların haklarının, Birleşmiş Milletlerde savunulmasının dinî ve insancıl bir görev olduğu kabul ediliyordu⁸⁰. Fakat bu konferansa katılan ülkelerden 29’u, 1965 Aralıkta Birleşmiş Milletlerde oylarını Türkiye’ye karşı olarak kullandılar. Onların bu tutumuna rağmen Ankara politikasını değiştirmeyecek ve Arap ülkeleriyle ticarî ilişkilerini güçlendirmek yollarını ararken, İsrail ile olan ithalât ve ihracâtını kısıtlayacaktı ki, 1966’dan sonra bu iki ülkenin ticareti yarım milyon dolar gibi küçük bir rakkama düştü.

Bu sırada Türkiye’nin yaklaşım çabalarına en çok ilgi gösteren ülke Suudi Arabistan olmuştu. Arap Ülkeleri Birliği içinde geleneksel kralcı ve sosyalist cumhuriyetçi hükümetler arasındaki görüş ayrılığı, Mısır ile Suudi Arabistan’ı 1964-5 Yemen Savaşında hasım durumuna getirdiğinden, Nasır’ın Kral Faysal II ile arası açıldı. Suudi Arabistan Kralı’nın 29 Ağustos 1966’da Ankara’yı ziyareti ve sıcak bir ortak bildirinın yayınlanması⁸¹, Kahire’de Ankara’ya karşı izlenen soğuk politikanın değişmesini gerektirecek ve 16 Ocak 1967’de Mısır’a gelen İhsan Sabri Çağlayangil, Tefvik Rüştü Aras’dan 30 yıl sonra Nil kıyılarına ayak basan ikinci Dışişleri Bakanı olacaktı.

Türk-Mısır ilişkilerinin bozulmasının bir nedeni de, Şam’ın Cumhuriyete karşı olan davranışlarından ileri geliyordu. Suriye’nin Hatay’daki iddialarını sürdürmesinden başka, 1957 Mayısındaki seçimlerde sol kanadın güçlenmesi ve yaz ayları içinde Rusya’dan bol miktarda savaş malzemesi alması Ankara’yı endişelendirmiş ve Eylül ayında güney sınırında yığınak yapılmasına yol açmıştı. Bu durum Ekim’de Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda görüşülmüş ve her iki ülkenin dostluk içinde bir arada yaşamakta kararlı olduklarını açık-

⁸⁰ O. E. Kürkçüoğlu, *Türkiye’nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası*, s. 163.

⁸¹ Aynı eser, s. 164.

lamaları üzerine tatlıya bağlanmıştı. Aslında Türkiye'yi endişelendiren, İsrail haber alma servisinin biraz da abartarak iletlediği ve Suriyelilerin Türkiye sınırında yığınak yaptığına dair bilgilerdi. Fakat yapılan gizli keşifler sonucu bu haberlerin asılsız olduğu anlaşılmıştı. 1958 Şubatı başında ise Kahire ve Şam'ın Birleşik Arap Cumhuriyeti adı altında birleşmelerini Ankara olumlu karşılamıştı. 1957'deki yığınak bunalımı her ne kadar kısa bir süre içinde geçirilirdiyse de, Türkiye'de Suriye'nin bir Sovyet uydusu olacağı hakkındaki endişeler kaybolmuş değildi. Ancak Nasır'ın böyle bir duruma düşmeyeceği bilindiği için, Ankara 11 Mart 1958'de Birleşik Arap Cumhuriyetini tanıdı. Fakat bu devletin temel siyasal organı olan Milli Birlik Partisinin Hatay'ın geri alınması için oyladığı karar tasarısına karşılık, Orgeneral Cemal Gürsel de 29 Temmuz 1960'da İskenderun'da yaptığı konuşmada, bu ilin daima Türk kalacağını belirtmiş ve ilişkiler sertleşmeye yüz tutmuştu⁸².

Şam - Kahire birliği ise uzun sürmedi. Birleşik Cumhuriyet içinde ikinci plana atıldıklarını gören Suriyeliler 29 Eylül 1961'de Nasır'dan ayrıldılar. Ankara'nın Şam'daki yeni hükümeti 1 Ekim'de tanınması, böyle bir yakınlık gösterisi sonucu, Suriyelilerin Hatay konusunda daha ılımlı bir politika izleyecekleri hesabına dayanıyordu. Fakat bundan sonra birbirini izleyen darbelerle iktidara gelen Suriye hükümetleri, Hatay politikalarında herhangi bir değişiklik yapmıyacaklardı. Üstelik Ankara'nın da Şam'ı tanınması Nasır'ı kızdırmış ve 1 Ekim 1961'de kesilen ilişkiler 1964'e kadar yenilenememişti. İşte 1967 Ocağında Kahire'ye gelen İhsan Sabri Çaklayangil'in amaçları arasında hem bu diplomatik yaraları sarmak, hem de Mısır'ın Kıbrıs sorununda Türkiye'yi desteklemesini sağlamak yer alıyordu. Fakat Nasır Yeşilada'daki bütün askerî üslerin kaldırılmasını isterken, Türk birliği de dahil tüm yabancı askerlerin geri çekilmesini önerecekti⁸³.

Bununla beraber Türkiye yaklaşım çabalarını elden bırakmamış, altı gün savaşı olarak bilinen üçüncü Arap-İsrail savaşında (Haziran, 1967) müslüman komşularını manevî açıdan desteklemişti. Ankara, İsrail ordularının 1967 Haziranı öncesi sınırlarına çekilmesini isteyen Güvenlik Konseyi'nin 22 Kasım 1967 tarihli kararını destekleyecek

⁸² *Cumhuriyet*, 30 Temmuz 1960.

⁸³ F. A. Vali, *The Bridge Across the Bosphorus*, s. 307.

ve Kudüs'ün İsrail'in bir parçası olmamasını öngören teklifin öncülüğünü yapacaktı. Arap ülkeleri de buna karşılık, 1964'deki tutumlarının aksine Makarios'u desteklemeyi bırakarak, 1967-68 Kıbrıs bunalımında tarafsız bir politika izlemişlerdi.

Onların bu tutumundan dolayı, Türkiye de, Kudüs'deki Aksa mescidinin 21 Ağustos 1969'da bir Avusturyalı tarafından yakılması üzerine, davet edildiği İslam ülkeleri Zirve Konferansına katılmayı zorunlu ve yararlı bulmuştu. Fakat böyle bir kararın alınması da kolay olmadı. Bu sırada genel seçimler yaklaştığından, muhalefetteki CHP sözcüleri, laik bir anayasası olan Türkiye'nin bir islam cihadı gibi görülen bu konferansa katılmasının doğru olup olmayacağını tartışıyorlardı. Başbakan Demirel, 16 Eylül 1969'da yaptığı açıklamada, bu konferansın dinî değil siyasal bir toplantı olduğunu, katılmanın laiklik ile ters düşmeyeceğini ileri sürerken, laiklik anlamının islam ve müslüman kelimeleri olan her yerden kaçılmasını gerektirmeyeceğini belirtiyordu⁸⁴. Buna rağmen Çağlayanlı Fas'daki Zirve Konferansında (21-23 Eylül) zor durumlarla karşılaştı. Dış görünüşteki amacı kutsal yerler sorununa eğilmek olan bu toplantı, İsrail'e karşı bir gövde gösterisi durumuna dönüşmek eğilimini göstermişti. Cumhuriyetin diplomasisi müslüman komşuları yararına İsrail'e karşı savaşa girmek şöyle dursun, bu ülke ile siyasal ilişkilerini kesmek gibi bir durumu dahi gözönüne almıyordu. Nitekim Filistin'in kurtarılması için gereken bütün tedbirlerin alınması yönteminde yapılan bir öneriye Türkiye oy vermemiştir⁸⁵.

Öte yandan Ürdün'de üslenen ve büyük bir çoğunluğu Marksist veya Maoist komandalardan oluşan Filistin gerillaları Kral Hüseyin'i tahtından indirmeye kalkışınca, ülkede 1970 Ağustosunda bir iç savaş başlayacaktı. Bu savaş Ürdün sınırları içinde kalmıyarak yeni bir Ortadoğu buhranı yaratırken, bunalımın yan etkileri Türkiye'de de görülecekti. Zaten gerilla örgütlerinin en güçlüsü El-Fetih'e ait Türkçe ve Arapça yazılı bildiriler Diyarbakır ve yörelerinde dağıtılmıştı. Filistinli gerillalar bütün müslümanları İsrail'e karşı giriştikleri Cihad'da kendileri ile güç birliği yapmaya çağırıyorlardı⁸⁶. Kral Hüseyin 1971 Temmuzunda savaşı kazanarak gerillaları da yalnız

⁸⁴ E. Kürkçüoğlu, s. 167-8.

⁸⁵ *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1969.

⁸⁶ F. A. Vali, s. 310.

İsrail'e karşı olan uğraşlarında serbest bırakacaktı. Ancak başlıca amaçları İsrail'i haritadan silmek olan bu gerilla birliklerinde Marksist ve Cumhuriyet düzenini yıkmak isteyen Türklerin eğitim görmüş olması, Türk kamu oyunda Arap gerillalarına karşı bir soğukluk uyandırdı. 1970 Ekiminde, El-Fetih birlikleri içinde birkaç yüz Türkün bulunduğu bilindiği halde, bunlar Cumhuriyetin iç güvenliği bakımından her nedense tehlikeli sayılmamışlardı. Örneğin, 9 Ekim'de Diyarbakır'da tutuklanan 11 El-Fetihci'nin Ürdün'deki komando kamplarında eğitim gördükleri anlaşılmış, ancak Dışişleri Bakanlığından Cumhuriyet Savcılığına gönderilen bir mektupta, El-Fetih'in komünist bir örgüt olmadığı belirtilmesi üzerine serbest bırakılmışlardı⁸⁷. Fakat 12 Mart 1971 muhterasından sonra, El-Fetih'deki Türklerin Dev Genç örgütü ve Türkiye İşçi Partisi ile birlikte Doğu Anadolu'da girilen Kürtçülük hareketi ile ilişkileri olduğunun saptanması, Cumhuriyetin bütünlüğünü korumak için gereken tüm tedbirlerin alınmasını zorunlu kılmıştı.

Kürtçülük sorunu 1961 yılında, 1958 denberi soğukluğunu sürdüren Türk-İrak ilişkilerini de sertleştirdi. Irak'daki Kürt lideri Molla Mustafa Barzani, özerklik konusunda Bağdad ile anlaşamayınca ülkenin kuzeyinde iç savaş başlamıştı. General Kasım ise bu savaştan Ankara'yı sorumlu tutuyor ve Türk kamu oyuna hükümetlerinin bu gibi girişimlerde bulunmasına engel olmasını sağlıyordu⁸⁸. Iraklı yöneticilerin, Cumhuriyetin asileri tutmakta olduğunu sanması, yanlış ve gerçek dışı bir görüştü. Iraklılar bu hatalarını ancak 1967'de anlayabildiler. Böylece iki ülke arasında ticari ilişkilerin gelişmesi ve Fırat sularından bir program çerçevesi içinde faydalanmak gibi atılımlar, 1968 Temmuzunda iktidarı ele geçiren El-Bekr hükümeti ile daha olumlu bir yola girdi. 23 Ağustos 1973'de imzalanan ve Kerkük ile Dört Yol arasında döşenecek 350 milyon dolarlık petrol boru hattı anlaşması, dostluğa dönüşün yapıcı bir örneği oluyordu.

1973 yılı, 1923'deki diplomasi amaçları olarak saptanan iyi komşuluk ilişkilerini Yunanistan dışında sağlamış bulunmaktaydı. Uluslararası ilişkilerin değişkenlik gösteren niteliğine rağmen, Türkiye Cumhuriyetinin dış politikası genellikle aynı doğru üzerinde ve açık

⁸⁷ R. W. Olson "Al-Fatah in Turkey, Its Influence on March 12 Coup", *Middle Eastern Studies*, London (1973), cilt IX, s. 199.

⁸⁸ F. A. Vali, s. 301.

bir diplomasi anlayışına göre yürütölmek istenmiştir. Bu da Türkiye'nin 'Yurtta Sulh, Cihanda Sulh' ilkesi uyarınca her zaman barışı isteyen tutumundan ileri gelmiştir. Fakat barış için hiçbir öлке ne bir karış toprağını vermek, ne de haklı olduğu millî çıkarlarından vazgeçmeyi düşünemeyeceğine göre, Cumhuriyet de bu kurala uymuştu. 1925'den itibaren Güneybatı Anadolu'ya yönelen İtalyan emperyalist özlemlerine karşı, gerekli askerî ve diplomatik tedbirler alınmıştı. İkinci Dünya Savaşında ise, Türkiye'nin tarafsızlığını çarpışmaların son yılına kadar koruyabilmesi, aslında böyle bir kavgada hiçbir çıkarı olmadığı halde, çok zor sorunları başarı ile çözebilmesinin güzel bir örneğini gösteriyordu. İtalya'nın baskısına olduğu kadar, Stalin Rusya'sının tehditlerine de bir aralık tek başına göğüs geren Cumhuriyet, nihayet NATO'ya girerek kuzeyden gelecek baskıyı dengelemiş oluyordu.

Milletler Cemiyetinde olduğu gibi, gerek Birleşmiş Milletlerde gerek Atlantik Paktında kendisini Avrupalı bir öлке olarak kabul ettirmek isteyen Türkiye'ye, Batılılar kâğıt üzerinde değilse bile, davranışları ile tam bir Avrupalı olarak bakmıyorlardı. Örneğin, Kıbrıs sorununda Yunanistan'a ne kadar haksız olursa olsun daima öncelik vermek istemişlerdi. Ayrıca Arap dünyası ve arkasındaki Asya-Afrika Bloku da Türkiye'ye fazla yakınlık göstermemişlerdi. Onlara göre Cumhuriyet, Avrupa ulusları ailesine katılmış olup, kendi ortamlarından uzaklaşmış bir öлке idi. Asya ve Avrupa kıtalarını, kuruluşunun ellinci yıldönümünde, bir de köprü ile bağlayan Türkiye Cumhuriyeti, Batılı olmasının yanında örf, adet ve gelenekleriyle Doğulu olduğunu da inkâr etmiyordu.

Türkiye Batı ile sağlamış olduğu yakın politik bağlar yanında, ekonomik ilişkilerini de güçlendirmek amacıyla 13 Temmuz 1959'da Avrupa Ekonomik Topluluğuna üye olmak için başvurmuş ve bu istek 12 Eylül 1963'de yapılan Ankara Andlaşması ile kabul edilmişti. Andlaşma üye ölkelerin parlamentoları tarafından onandıktan sonra, 1 Aralık 1964'de yürürlüğe girerek, Türkiye'nin topluluğa üye olarak katılabilmesi için beş yıllık hazırlık dönemi başlamıştı. Fakat bu süre dolduktan sonra çeşitli ekonomik sorunlar dolayısıyla, Ankara'nın tam üye durumuna gelmesi mümkün olamadığından, 23 Kasım 1970'de Brüksel'de yapılan ikinci bir andlaşma ile de bu müddet 22 yıl olarak öngörölmüştür. Çünkü Türkiye'nin millî endüstrisini

geliştirmeksizin AET'ye tam üye olmasının faydasından çok zararları vardı.

Bu ekonomik girişimlere paralel olarak, CENTO üyesi üç müs-lüman ülke tarafından 22 Temmuz 1964'de İstanbul'da imzalanan Kalkınma için Bölgesel İşbirliği Andlaşmasının (RCD) yıllık toplantılarına dışişleri bakanları titizlikle katılıyorlarsa da, ortaklar arasında ulaşım, haberleşme ve kültürel faaliyetler dışında hiçbir ilerleme kaydedilmiş değildi. Türkiye'nin en sadık dostu Pakistan, Hindistan ile olan sorunlarına gömülmüş bir ülkeydi. Fakat Türk-İran ekonomik işbirliğinden büyük faydalar sağlanabilirdi. Ancak Cumhuriyetin tarım ürünleri bu ülkede rağbet görmediği gibi, İran'ın petrolü de Türkiye'nin kalkınmasına özel bir olanak sağlamıyordu. Üstelik haşhaş ekimi konusunda Tahran'ın Ankara'yı 1968 Ekiminde Birleşmiş Milletlere şikâyet etmesi üzerine, İran basını Cumhuriyete karşı dostlukla hiç bağdaşmıyacak bir kampanya açmıştı⁸⁹. İran 1969 yılında Türkiye'deki haşhaş üretimini durdurabilmek için piyasaya en düşük fiatın yarısı değerinde mal sürmeye başlamıştı. Türkiye'nin haşhaş ekimini durdurması ise, daha çok insancıl nedenlerle, o da Birleşik Amerika'ya sokulan afyonun % 80'inin Anadolu'dan kaçırıldığı varsayımı üzerine olmuştu.

Konu önce Milli Güvenlik Kurulunda ele alınmış, ekicilere verilecek tazminat için 400 milyon doların Amerika tarafından peşin ve bir kereye mahsus olmak üzere ödenmesi gerektiği düşünülmüşse de, bu rakkam fazla görülerek yılda en az 10 milyon dolar istenmesi uygun görülüyordu⁹⁰. Fakat Amerikalılar üretimin yasaklanmasına karşılık, ekiciye her yıl mahallinde aldığı fiattan iki misli tazminat ödeyecekler ve haşhaş yerine ekilen ürünler çiftçinin geçimini sağladığı anda tazminat kesilecekti. Böylece Nihat Erim Hükümeti 30 Haziran 1971'de Resmî Gazete'de yayınladığı kanunla, 1972 güzünden itibaren Afyon, Kütahya, Burdur, Isparta, Denizli, Uşak ve Konya illerindeki haşhaş ekimini yasaklamış oluyordu⁹¹.

Türkiye'nin haşhaş ekimini durdurarak Washington'u mutlu kılması, Ankara'nın 1964 öncesi diplomasisine döneceği anlamına gelmiyordu. Çünkü Cumhuriyet aynı zamanda Amerika ile 1953'den-

⁸⁹ Bk. *Cumhuriyet*, 3 Kasım 1968.

⁹⁰ *Milliyet*, 1 Temmuz 1971.

⁹¹ *Resmî Gazete*, 30 Haziran 1971, Kanun s. 7/2654.

beri imzalanmış olan ikili andlaşmaları yeniden gözden geçirirken, Çin Halk Cumhuriyeti ile de 5 Ağustos 1971’de diplomatik ilişkiler kurmak kararını alarak, uluslararası ilişkilerin genel eğilimine ayak uydurmuş oluyordu. Kıbrıs da 1955 yılındanberi Türk diplomasisinin milli bir sorunu olmuş ve diğer ülkelerin bu mesele karşısındaki davranışları, Cumhuriyete o ülkeler için izlenecek politika hakkında ışık tutmuştu. Bundan elli yıl önce dünyaya bağımsızlık ve egemenliğini kabul ettiren Türkiye Cumhuriyetinin, elli yıl sonra da kabul ettirmek istediği dış politika ilkesi, ülkenin egemenliği ve haklı olduğu milli çıkarlarına saygıya dayanan “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” idi.